

1930'lu Yıllar Türkiye'sinde Fert-Cemiyet Tartışmaları*

Lemi ATALAY

Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü

E-Mail: latalay@ankara.edu.tr

Geliş Tarihi: 14.03.2018 Kabul Tarihi: 19.10.2018

ÖZ

ATALAY, Lemi, **1930'lu Yıllar Türkiye'sinde Fert-Cemiyet Tartışmaları**, CTAD, Yıl 14, Sayı 28 (Güz 2018), s. 183-212.

Sosyoloji biliminin önemli tartışma konularından biri olan fert-cemiyet meselesi, sadece dünyada değil Türkiye'de de sıklıkla gündeme gelmiştir. Özellikle belli düzeyde bir düşünsel canlılığın yaşandığı, 1930'lu yıllar Türkiye'sinde, dönemin düşünürlerinin fert-cemiyet tartışmasına eserlerinde sıklıkla yer verdiği gözlemlenmiştir. Hem sosyolojik incelemenin varlık kaynağı olarak, hem de savunulan toplumsal, felsefik, ideolojik değerler olarak, ferde mi yoksa cemiyete mi daha çok dayanılması gerektiği dönemin düşünürleri arasında çokça tartışılmıştır. İşte bu araştırmada da, bu sorunsal üzerine odaklanılarak, 1930'lu yıllarda söz sahibi olan düşünürlerin yaklaşımları arasındaki ortaklıklar ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle Avrupa'dan ve Meşrutiyet döneminden konuyla ilgili görüş bildiren ve bu yönüyle 1930'lu yıllardaki düşünürleri etkileyen bazı sosyologların konu hakkındaki fikirleri açıklanarak tartışmanın teorik boyutu oluşturulmuştur. Bu temelin oluşturulmasından sonra da, 1930'lu yıllardaki düşünürlerin yazdığı kitaplara ve çeşitli süreli yayınlardaki makalelere dayanılarak, düşünürler fert-cemiyet meselesine yaklaşımlarına göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre cemiyetçi, uzlaşmacı ve fertçiliğe eğilimli olmak üzere üç ana kategori tespit edilmiştir. Her ne kadar üç ayrı kategoriye ayrılrsa da,

* Bu çalışma, yazarın 2014 yılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde tamamladığı "*Atatürk Düşünülerinin Gözüyle Kemalizm ve Türk İnkılabı*" başlıklı yüksek lisans tezinin alt bölümlerinden birinin genişletilmesi ile oluşturulmuştur.

düşünürlerin aslında tartışmada uç noktalara gitmeden daha uzlaşmacı bir yaklaşıma sahip oldukları ve bu uzlaşmanın da fertten ziyade cemiyet odaklı olduğu anlaşılmıştır. Bu cemiyetçi eğilimin ise dönemin genel atmosferine uyduğu ve aynı zamanda Cumhuriyet yönetiminin şahsiyet sahibi bir vatandaş yaratma hedefiyle de uyumlu olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fert, Cemiyet, Şahsiyet, Vicdan, Vatandaş.

ABSTRACT

ATALAY, Lemi, **Individual-Community Discussions in Turkey in 1930's**, CTAD, Year 14, Issue 28 (Fall 2018), pp. 183-212.

Individual-community matter, which is one of the major discussion topics of sociology, have not only come up frequently in the world, but also in Turkey. It is observed that, especially the thinkers of Turkey in 1930's, when there was a certain level of intellectual vitality, often mentioned individual-community debate in their works. The question of whether the individual or the community should be relied more was discussed widely among the thinkers of the period, both in terms of the ontological source of the sociological research and the argued social, philosophical, ideological values. In this research, by focusing on this research question, it is attempted to identify the commonalities and the differences among the approaches of the notable thinkers in 1930's. For this purpose, firstly the theoretical dimension of the discussion is explained by analyzing the views of some sociologists from Europe and Constitutional Monarchy era on the subject, since they influenced the thinkers of Turkey in 1930's. After forming this basis, based upon the various books and articles written in that period, the thinkers are classified according to their approaches to the individual-community discussion. According to this classification, three main categories have been identified as being communitarian, reconciliator and prone to individualism. Although three separate categorizations were made, it is understood that the thinkers actually had a more reconciliatory approach to the debate rather than being extreme, and this reconciliation was community-oriented rather than individual-oriented. It is thought that this communitarian tendency was consistent with the general atmosphere of the period and also was in harmony with the target of the Republican administration to create a citizen that has a selfhood.

Keywords: Individual, Community, Selfhood, Conscience, Citizen.

Giriş

"*Fert mi, cemiyet mi?*" ya da günümüzdeki karşılığıyla "*birey mi, toplum mu?*" sorusu, sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıkışından itibaren en çok tartışılmakta olan problemlerden biri olmuştur. Cemiyeti inceleyen bir bilim olması ve de bilimin kurucularından olan Emile Durkheim'ın cemiyetçi yaklaşımından ötürü tartışmada genelde cemiyet tarafı ağır bassa da, cemiyetle fert arasındaki ilişkinin nasıl olacağına yönelik tartışmalar son bulmamış ve hep süregelmiştir. Avrupa'da ortaya çıkan bu tartışmalar Türkiye topraklarına da

yansımsı, Meşrutiyet döneminin canlı siyasi ve düşünsel ortamında karşılığını bulmuştur. Tartışmanın her iki tarafında da düşünürler fikirlerini çeşitli ortamlarda dile getirmiş ve bu tartışma Cumhuriyet dönemine de miras kalmıştır. Meşrutiyet yıllarında görülen genel canlı tartışma ortamı, Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanmakta olan inkılâbın etkisiyle biraz sönmüş, ancak 1930'lu yıllarda inkılâbın ideolojisinin oluşturulma çabalarının yaşanmasıyla birlikte tekrardan canlanmıştır. İdeoloji oluşturma çabalarına katkıda bulunulmak istenmesi, dolayısıyla fikrîsel üretimin de artmasını sağlamıştır. *Ülkü, Kadro, Yeni Adam, Kültür Haftası, İnsan, Varlık, Fikir Hareketleri* gibi 1930'larda çıkarılmaya başlanan dergiler, dönem içerisinde görece canlı bir düşünsel atmosfer oluşturmuştur. Bu dergiler ve çeşitli yayınlar aracılığıyla, hem inkılâbın ideolojisinin oluşturulmasına çalışılmış, hem de çeşitli meselelere ilişkin görüşler ortaya konarak belli düzeyde bir tartışma ortamının ortaya çıkması mümkün kılınmıştır. Düşünsel tartışma ortamının tekrardan canlanması Meşrutiyet döneminin önemli sorunlarından biri olan “*fert mi, cemiyet mi?*” sorunsalını da doğal olarak tekrardan gündeme getirmiştir. Dönem içerisinde yayımlanan eserlerde ve adı geçen dergilerde bu tartışmaya sıklıkla rastlanmaktadır. Tartışmaya yönelik farklı eğilimlerin göze çarptığı bu dönemde, kimi benzerlikler ve ortaklıklar tespit edilmiştir. İşte bu çalışmada dönemin önemli düşünürlerinin fikirlerinden yola çıkılarak, bu yaklaşımlar, farklılıkları ve benzerlikleriyle karşılaştırılmalı bir şekilde incelenerek, hem dönemin düşünsel atmosferinin belli bir boyutu aydınlatılmaya çalışılmış, hem de inkılâbın ideolojisinin hangi noktalardan farklı şekilde yorumlanabildiğine dair bir örnek sunulmak istenmiştir. Bu amaçla yola çıkılan çalışma iki kısımdan oluşmakta olup; ilk kısımda Avrupa'dan ve Meşrutiyet döneminden örnekler aracılığıyla tartışmanın nasıl ele alındığı açıklanarak, konunun teorik boyutu ortaya konmuş; ikinci ve ana kısımda ise 1930'lu yıllardaki fert-cemiyet tartışması üç farklı alt kategoride ele alınarak tartışılmıştır.

Fert-Cemiyet Tartışmasının Teorik Boyutu

Fert-cemiyet tartışmalarının 1930'lar Türkiye'sinde nasıl geliştiğini ele almadan önce konunun teorik boyutunu ele almak, konunun daha sağlıklı bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Konunun teorik boyutunda bir çok filozof ve sosyologun görüşleri olsa da, hem konu üzerine daha çok yoğunlaşan, hem de 1930 Türkiye'sindeki tartışmaları bir şekilde etkileyen isimler tercih edilmiştir. Bu bağlamda, çalışmanın bu kısmında başta Emile Durkheim olmak üzere, Gabriel de Tarde, Henri Bergson ve Ziya Gökalp gibi isimlerin fikirleri üzerinde durulacaktır.

Emile Durkheim

Fertçilik-cemiyetçilik tartışması daha çok toplum bilimlerini ilgilendirdiğinden, tartışmanın teorik anlamda gelişimi de bir anlamda sosyoloji biliminin oluşumuyla paralel şekilde ilerlemiştir. Sanayi devriminin ardından oluşan yeni toplumun bilimi olan sosyolojiye ismini Auguste Comte vermiş ve aynı zamanda bu bilimin kuramsal sistemini de oluşturmaya çalışmıştır. Ancak sosyolojiyi özerk bir bilim haline getirme konusunda Emile Durkheim ismi ön plana çıkmıştır.¹ Durkheim bu noktada, toplumsal olguları inceleyen bilim dalı olan sosyolojiyi, bireysel bilinci inceleyen psikolojiden ayırmak için özellikle uğraş vermiştir. Durkheim'a göre sosyal olgular diğer tüm etkenlerden bağımsız olduğundan, sosyolojik açıklama da bireylerle değil, kolektif güçler aracılığıyla olmalıydı.² Çünkü Durkheim'a göre toplumsal olgular ferdin dışındadır ve fert üzerinde etkilerde bulunup, fertler üzerinde baskı oluşturabilen davranış biçimleridir. Bu yaklaşım, Durkheim'ın sosyoloji anlayışının temelindeki düşünce olan "*cemiyet, fertlerden değil, fertler cemiyetten doğar*" fikrinden kaynaklanmaktadır.³ Toplumsal çatışmaya özel bir önem veren ve esas gerilimin kaynağı olarak fert ve cemiyet arasındaki ilişkiyi gösteren Durkheim, cemiyetin onu oluşturan fertlerin toplamından başka bir şey olmadığı fikrine de karşı çıkmaktadır.⁴ Çünkü, Durkheim için cemiyet bir "*sui genesis*"tir; yani fertlerden ayrı ve onların üstünde bir olgu olup, fertleri de şekillendirir.⁵

Durkheim'a göre bir cemiyetin ruhunu asla tek başına kalmış fert tasarlayamaz, bu ruhu oluşturan fikirler ancak bir araya gelmiş çoğulların katkısıyla tasarlanabilir. Zaten, ferdi kendisini aşmaya zorlayan da cemiyettir. Çünkü fert, kendi başına bırakıldığı zaman, doyumsuz hırslarının da etkisiyle her türlü toplumsal ve ahlaki kısıtlamadan da kurtulmuş olur. Bu noktada fertten üstün ve ona meşru şekilde sözünü geçirebilecek ahlaki güç olan, kolektif gücün devreye girip, disiplini sağlaması gerekmektedir. Ancak Durkheim'a göre, fertlerin istemeyerek uydukları askeri disiplinle, kolektif disiplini karıştırmamak gerekir. Söz konusu olan kolektif disiplin, kamuoyuna, ortak duygu ve düşüncelere ve aynı amaca dayandığından, fertler için bağlılık oluşturan tarzda bir disiplin olup, bu durumda fert zorla değil, isteyerek bu disiplinin parçası

¹ Hans Freyer, *Sosyoloji Kuramları Tarihi*, Çev. Tahir Çağatay, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2. Baskı, 2012, s. 18, 51, 133.

² Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s. 125.

³ Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev. Korkmaz Alemdar, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 3. Baskı, 1994, s. 228, 256, 260.

⁴ Jacques Coenen-Huther, *Durkheim'i Anlamak*, Çev. Serra Akyüz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 58, 106.

⁵ Freyer, *age.*, s. 269.

olur. Bu da aslında, ahlaki bir davranış olan ve yapılan fedakarlığın zevkini ferde tattıran vazife duygusunun karşılığında başka bir şey değildir.⁶ Fert ve cemiyet arasında bu şekilde sağlanan uyum Durkheim için ideal bir durumu ifade etmektedir. Durkheim'a göre fert ve cemiyet arasındaki bu bağ ve uyum her ikisi için de olumludur. Cemiyet için iyidir, çünkü ancak bu şekilde toplumsallık sağlanır ve düzen oluşturulur. Fert için de iyidir, çünkü anarşi fert için de zordur. Bu uyum sayesinde fert, sürekli çekişmelerden dolayı çektiği sıkıntılardan kurtulmuş olur.⁷ Bu yaklaşımdan da görüldüğü gibi Durkheim aslında ferdi tamamen dışlayıp, toplumu tek başına öne çıkaran bir eğilim içerisinde değildir. Bu noktaya değinen Aron'a göre de Durkheim zaten sosyolojiyi, akılcı fertçilikle cemiyetçiliği uzlaştırmak için bir nevi araç olarak kullanmaktadır. Durkheim, akılcı, fertçi ve liberal düşüncenin gelişimine inanır. Fakat bu toplumsal gelişimin, uyum için gerekli ortak değerlerle ve dayanışmayla kuvvetlendirilmediği takdirde, toplumsal dağılmaya yol açıp, anomi ile sonuçlanabileceğini, bu riskin ise ancak sosyoloji sayesinde engellenebileceğini düşünür.⁸ Tüm bu unsurlardan görüleceği üzere toplum ve toplumsal örgütlenmeler Durkheim'ın teorisinde önemli bir yer kaplamakta ve cemiyet-fert arasındaki ilişkiler onun düşüncesinin temelini oluşturmaktadır. Bir uyum teorisini olarak Durkheim, yaşadığı dönemde ortaya çıkan fert-cemiyet çatışmalarında bir denge ve uyum arayışındadır. Durkheim'ın öngördüğü bu uyum düşüncesi hem Meşrutiyet dönemi, hem de Cumhuriyet dönemi aydınlarını fazlasıyla etkileyecek ve onların görüşlerine esas teşkil edecektir.

Gabriel de Tarde

Emile Durkheim'ın kendi döneminde fert-cemiyet ikiliğinde tartıştığı düşünürlerin başında yine bir başka Fransız sosyolog olan Gabriel de Tarde gelmekteydi. Tarde ile Durkheim adeta iki zıt kutbu temsil ediyordu. Durkheim toplumsal olayları fertten bağımsız olarak değerlendiriyorken, Tarde ise toplumsal olayları fertten yola çıkarak açıklıyordu.⁹ Bu eğilim kendisinin toplumsal meseleleri kavrayış şekline kaynaklanmaktaydı. Tarde toplumsal hayatın temellerini psikolojik hayatta görmekte ve bu doğrultuda tüm eserlerinde sosyolojiyi psikolojik bir yöntemle açıklamaya çalışmaktadır.¹⁰ Psikolojiye ağırlık vermesi sebebiyle fert üzerine yoğunlaşan Tarde, fert ve

⁶ Emile Durkheim, *Sosyoloji Dersleri*, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 5. Baskı, 2016, s. 42-43, 51, 55, 57, 75.

⁷ Durkheim, *age.*, s. 70.

⁸ Aron, *age.*, s. 279.

⁹ Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm, 1908-1923*, Doğan Kitap, İstanbul, 2013, s. 103.

¹⁰ Hilmi Ziya Ülken, *İçtimai Doktrinler Tarihi*, Yenidevir Basımevi, İstanbul, 1941, s. 223.

cemiyet ilişkilerini de özellikle taklit kavramı üzerinden açıklamaktadır.¹¹ Tarde'a göre bütün toplumsal hayatın esasını icat ve taklit üzerinden şekillenmektedir. Bu iki olgu tüm toplumsal meseleleri açıklamak için yeterlidir. Tarde, icadın kaynağı olarak ferdi görür ve taklit yöntemiyle bu icadın fertten cemiyete yayıldığını belirtir. Bu icadın bir toplumdaki diğer toplumlara yayılmasıyla beraber, tüm insanlığın malı haline geldiğini vurgular. Toplumdaki ekonomik, siyasi, dini, ahlaki tüm kurumların taklidin eseri olduğunu düşünen Tarde'a göre taklit olmadan toplumsallık da mümkün değildir. Ancak taklidin kaynağı olan icat bireysel olduğundan, ele alınması gereken kaynak ferttir. Tarde, ferdin icat faaliyetinde bulunabilmesi için cemiyetten ayrı durup, cemiyetin üstüne çıkması gerektiğini düşünmektedir.¹² Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere, Tarde, Durkheim'da görünenin aksine cemiyeti doğrudan doğruya bir gerçeklik olarak kabul etmez. Cemiyetin bir şekilden başka bir şey olmadığını düşünen Tarde'a göre tek gerçek olan şey fert olup, toplum da tamamen bireyler tarafından oluşturulmuştur. Bireyin kaldırılmasıyla, toplumun da ortadan kalkacağını düşünen Tarde fertten bağımsız bir toplumsallığın da olamayacağını vurgulamaktadır.¹³ Tarde'ın bu tarz bireyci yaklaşımı Osmanlı ve Cumhuriyet aydınları arasında Durkheim'a göre daha az kabul görmüş ve genel olarak benimsenmemiştir. 1930'lı yıllardaki aydınlar da Tarde'dan daha çok olumsuz anlamda bahsetmişlerdir.

Henri Bergson

Fert-cemiyet tartışmalarına yaptığı katkılarla ve özellikle Türk düşünce hayatına önemli etkilerde bulunması bağlamında Henri Bergson da tartışmanın teorik boyutu kapsamında incelenmesi gereken düşünürlere birisidir. Bergson, pozitivistlere karşı çıkması, insani ve manevi değerlerin önemini vurgulamasıyla farklı konumda yer alan bir filozoftur. Temel felsefesini sezgi kavramı üzerine yerleştiren ve sezginin de yaşam atılımı ve yaratıcı gelişmenin kaynağı olan insan aracılığı ile kavranabileceğini ortaya koyan Bergson'un felsefesi, Tarde gibi daha çok fert ve psikoloji üzerine odaklanmıştır. Bu nedenle Bergson, fert-cemiyet tartışmasıyla ilgili görüşlerinin yer aldığı ahlak anlayışında da fertten hareket ederek, fertçi bir pozisyon almaktadır.¹⁴ Fakat bu fertçi tutum, cemiyeti tamamen karşıya almayla sonuçlanmamaktadır. Cemiyetin ferdin, ferdin de cemiyetin içinde olduğunu belirten Bergson, cemiyetten ayrılan ferdin aynı zamanda kendi varlığının büyük kısmından da ayrıldığını

¹¹ Freyer, *age.*, s. 216.

¹² Ülken, *age.*, s. 224-225.

¹³ *age.*, s. 226-227.

¹⁴ Mehmet Karasan, "Önsöz", Henri Bergson, *Ahlak ile Dinin İki Kaynağı*, Çev. Mehmet Karasan, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 3. Baskı, 1967, s.1

düşünmektedir.¹⁵ Dolayısıyla, fert yaşadığı cemiyetin bir parçasıdır ve onun özelliklerinden etkilenmektedir. Cemiyetin bu tarz bir etkisine dikkat çeken Bergson'un, Durkheim'a yaklaştığı görülse de açık ve kapalı cemiyet ayrımında bulunmasıyla Durkheim'dan yine de farklı bir konumda bulunmaktadır. Kapalı cemiyetlerde fertlere yönelik belli vazife ve yükümlülüklerin bulunduğunu belirten Bergson'a göre özgürlük ve yaratıcılık bu nedenle en alt düzeydedir. Açık cemiyetlerde ise böylesine bir kapalı ahlak yerine, özgürlüğün ifadesi olan açık ahlakın görüldüğünü öne süren Bergson, sık sık vurgu yaptığı yaratıcı gelişme faktörünün de açık ahaktan kaynaklandığını savunmaktadır.¹⁶ Bergson'a göre, cemiyet hayatındaki vazifelerden oluşan kapalı cemiyet ahlakı mevcut düzeni korumayı hedeflerken, açık cemiyet ahlakı ise şuurlu varlıkların yaşam atılımı ve yaratıcı gelişmesinden oluşmaktadır. Bergson'a göre şuurlu bir varlık olmak için değişmek, olgunlaşmak ve sürekli kendini yaratmak gerekli olup, bu karaktere de sadece gerçek ferdiyetler ve şahsiyetler sahip bulunmaktadır. Kapalı ahlakın cemiyetten gelip, gayri şahsi; açık ahlakın ise fertten gelip, şahsi olduğunu savunan Bergson, kapalı ahlak tipine zorunluluklardan dolayı uyulduğunu, açık ahlak tipine ise ferdin kendisinden gelen bir heyecanla uyum gösterdiğini düşünmektedir.¹⁷

Tüm bu görüşleriyle Bergson'un fertten yola çıkan bir cemiyet anlayışına sahip olduğu görülmektedir. Özgürlüğüyle, yaratıcılığıyla, sezgiselliği ve şuurluluğuyla fert, Bergson felsefesinde ön planda yer almaktadır. Bergson'un ferdi ve ferdin yaratıcı kudretini yücelten bu felsefesi, hem Meşrutiyet, hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk aydınlarını etkilemiş ve Bergsonculuk denen bir akımın Türk düşünce hayatında yerleşmesini sağlamıştır. Dergah dergisinde yazan Mustafa Şekip Tunç, Mehmet Emin Erişirgil, İsmail Hakkı Baltacıoğlu bu akımın önde gelen temsilcileri olmuştur.¹⁸

Ziya Gökalp

Fertçilik-cemiyetçilik tartışması sadece Avrupa'da değil Meşrutiyet döneminde Türkiye'de de sıkça tartışılmıştır. Osmanlı'nın son döneminde bu tartışmaya en çok değinen isim Emile Durkheim'ın sıkı takipçisi olan Ziya Gökalp olmuştur. Ziya Gökalp, ortaya koyduğu fikirlerle hem tartışmayı Türkiye topraklarına taşımış, hem de gerek kendi döneminde, gerekse de 1930'lu yıllardaki tartışmalarda temel alınan bir isim haline gelmiştir. Ziya Gökalp'in sosyolojisinde kullandığı kavramlar, sınıflamalar ve açıklamalar

¹⁵ agm., s.V

¹⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul, 5. Baskı, 2014, s. 984-985.

¹⁷ Karasan, agm., s. VI-VIII.

¹⁸ Levent Bayraktar, "Bergsonculuğun Türkiye'ye Girişi ve İlk Temsilcileri", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 28, Temmuz 1998, s. 71-72.

genellikle Durkheim'dan aktarılmış ve Türk toplumuna yönelik olarak uyarlanmıştır. Gökalp, Tarde ve Bergson gibi başka düşünürlerden etkilense de, hem sosyolojik yöntem, hem de teorik açıdan daha çok Durkheim'ın izinden gitmiştir.¹⁹ Bu doğrultuda tartışmaya cemiyetçi taraftan yaklaşan Gökalp, Durkheim gibi fertten ziyade kolektif vicdan²⁰, toplumsal bilinç²¹ gibi kavramlara ağırlık vermiştir.

Ziya Gökalp'in fertte yaptığı ferdiyet-şahsiyet ayrımı, tartışmayla ilgili görüşlerini açıkça yansıtmaktadır. Gökalp'e göre ferdiyet insanın biyolojik hayatıyla ilgili bir yönüken, şahsiyet ise insanın toplumsal hayatının karşılığıdır. İnsanın ferdiyet yönü maddi ve bedensel unsurlarda mutluluk ararken, şahsiyet yönü ise toplumsal hayatta kaynağını bulan manevi hazı aramaktadır. Gökalp, şahsiyetin kazanılması için bedeni hazların feda edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.²² Gökalp'e göre ferdiyetin kaynağı şuur iken, şahsiyetin kaynağı da toplumsal vicdandır. Ferdiyetsiz bir şahsiyet olamayacağı için, şahsiyetin ferdiyeti reddetmediğini ancak onun üstüne çıktığını belirten Gökalp, ferdiyetçileri ise şahsiyetle ilgilenmemeleri nedeniyle olumsuzlamaktadır. Çünkü ferdiyetçilik, insanların ahlaktan yani ülkülerinden vazgeçip, kendi hazları ve menfaatleri peşinde koşmalarıdır. ²³ Gökalp'e göre cemiyetlerin gerilediği zamanlarda şahsiyetler zayıflar, ferdiyetler kuvvetlenir ve cemiyet fertlerden oluşan bir sürü haline alır. Toplumsal hayat kuvvetlendiği zaman ise mefkureler yani ülküler ortaya çıkar, vazife aşkı canlanır ve dolayısıyla şahsiyetler kuvvetlenir. ²⁴ Gökalp, mefkurelerin fert değil, cemiyet kaynaklı olduğunu belirtmekte²⁵ ve bu şekilde mefkure sahibi toplumsal insanların çok olduğu bir ülkede vatan ahlakının da yüksek olduğunu düşünmektedir. Çünkü Gökalp'e göre hakiki yurtsever, toplumsal insandır.²⁶

Kısacası Gökalp ferdin, kendi bireyciliğini törpüleyerek, ferdiyetten, şahsiyete ulaşmasını, toplumsal değerlerle dolu mefkurelere sahip olmasını, toplumsal vicdanın karşılığı olan vatanseverlik ahlakını benimsemesini savunmaktadır. Gökalp'e göre bu tarz bir yapıda olan fert, cemiyet içinde gerçek

¹⁹H. Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi II, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 75.

²⁰ Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, Deniz Yayınları, İstanbul, 6. Baskı, 2009, s. 114-115.

²¹ Kaçmazoğlu, *age.*, s. 76.

²² Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 477.

²³ İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Ziya Gökalp*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1966, s. 37, 106.

²⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Ziya Gökalp*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939, s. 123-124.

²⁵ Baltacıoğlu, *age.*, s. 129.

²⁶ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 539.

kimliğine de kavuşmuş olur. Bu görüşler aslında Durkheim'da kaynağını bulan solidarizm-dayanışmacılık anlayışının bir yansımasıdır. Gökalp'in de benimsemiş olduğu bu solidarizmde fert cemiyet tarafından yadsınmaz, ancak cemiyet içinde anlam kazanır. Solidarizmde bireysel kişilik toplumsal olmalıdır; ama bu, ferdin cemiyet içinde erimesi anlamına gelmemektedir. Solidarizmin karşı olduğu liberalizmin atomist ve egoist bireyciliğidir.²⁷ Gökalp de fertlere değer vermediğine ilişkin eleştirilerin hatalı olduğunu, cemiyetin değerlerini yansıtan ve "*cemiyetin temsilcisi*" rolünü üstlenen fertlere büyük değer verdiğini belirterek, aslında bu noktaya dikkat çekmektedir.²⁸ Dolayısıyla Gökalp ferdi tamamen yok saymamakta, ama ona cemiyetle ilişkisi doğrultusunda bir anlam yüklemektedir. Gökalp'in bu cemiyetçi yaklaşımı Cumhuriyet dönemi aydınları tarafından da genel olarak benimsenmiştir.

1930'lu Yıllarda Türkiye'de Fert-Cemiyet Tartışmaları

Avrupa'da ve Meşrutiyet döneminde belli bir birikimi olduğu görülen fert-cemiyet tartışması, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde de düşünsel ortamlarda sıkça tartışılan bir mesele olmuştur. Özellikle cumhuriyetin kurulmasının ardından gerçekleştirilen hızlı devrimlerin yavaşlamaya başlayıp, inkılâbın ideolojisinin oluşturulmasına geçildiği 1930'lu yıllarda, bu tartışmanın canlandığı gözlemlenmiştir. Dönemin görece canlı tartışma ortamlarının önemli meselelerinden biri olan fert-cemiyet sorunsalına farklı düşünürler, farklı pozisyonlardan yaklaşmışlardır. Meşrutiyet döneminden Ziya Gökalp'in hem olumlu, hem de olumsuz anlamda etkisinin yoğun hissedildiğinin rahatlıkla görüldüğü 1930'lu yıllarda, bu farklı pozisyonları genel olarak üç grupta incelemek mümkündür. İlk grupta yer alan ve cemiyeti öne çıkaran düşünürlerde Ziya Gökalp etkisi çok açık olup, bu düşünürler Gökalp'in ferde mesafeli cemiyet görüşünün Cumhuriyet döneminde taşıyıcısı olmuşlardır. Bu düşünürlerde Gökalp'de olduğu gibi fert tabii ki tamamıyla göz ardı edilmemiş olsa da, ağırlığı cemiyete veren bir yaklaşımın unsurları görülmektedir. İkinci grupta yer alan düşünürlerin ise ferde belli oranda daha çok önem verdiği görülmektedir. Dolayısıyla fert-cemiyet tartışmasında daha uzlaşmacı bir tutum sergilemekte ve bu yönde görüşler beyan etmektedirler. Fakat bu düşünürler arasında da zaman zaman tartışmanın fertçi ve cemiyetçi uçlarına savrulmalara da rastlamak mümkündür. Ama genel eğilim bir uzlaşmanın ortaya konabilmesi üzerinedir. Son grupta yer alan düşünürlerde ise fert daha da ön planda olup, bir çok açıklamanın merkezinde yer almaktadır. Bu fertçi tutum da tamamen cemiyeti dışlayıcı boyutlara ulaşmamakta, hatta kısmen bazı noktalarda bir

²⁷ Parla, *age.*, s. 67, 143, 160.

²⁸ Kâzım Nami Duru, *Ziya Gökalp*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2. Baskı, 1965, s. 225.

uzlaşma çabası bile görülmektedir. Düşünürlerin tüm bu yaklaşımları bundan sonraki başlıklar altında ayrıntılı şekilde işlenmiştir.

Cemiyetçi Yaklaşımlar

1930'lu yıllarda dünyada ortaya çıkan yeni ideolojik yaklaşımlarda, liberalizmin hem ekonomik hem de toplumsal olarak gerilmesinin de etkisiyle, fertçilik genel olarak olumsuzlanmış, bu anlayış yerine ferdi toplumsal çıkarları da göz önünde bulunduran ya da ferdi doğrudan topluma hizmet eden bir konumda sunan görüşler daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. Bu görüşler doğal olarak “*fert mi, cemiyet mi?*” sorunsalında ağırlığı cemiyet tarafına veren bir eğilimi de beraberinde getirmiştir.

Dönemin Darülfünun kökenli sosyal bilimcilerinden sosyoloji profesörü Necmettin Sadık Sadak ve felsefe profesörü Halil Nimetullah Öztürk de Türkiye’de bu görüşleri savunan düşünürlerin başında yer almıştır. Cemiyetçi bir tutumu olduğunu görülen Ziya Gökalp’in öğrencisi olan Necmettin Sadık, kendi düşünce sisteminde de Gökalp gibi cemiyete büyük önem vermekte ve genel olarak ferdi ikinci plana itmektedir. Necmettin Sadık’a göre cemiyet, onu oluşturan fertlerin toplamından ibaret bir yapı değildir. Cemiyet, fertlerin bir araya gelmesi ile oluşmaktadır, ancak cemiyetin kendisine has ve tüm fertlerin dışında bir varlığı bulunmaktadır. Bu varlığın karşılığı olan milli vicdan aynı zamanda devleti de oluşturan ruhi bir cevherdir. Bu nedenle Sadık’a göre milli vicdan fertlerden üstün olduğu için, doğal olarak devlet de fertlerin üstünde olup, fertlere hakimdir.²⁹ Toplumsal katman sıralamasında cemiyeti bu şekilde ferdin üstüne yerleştiren Sadık’a göre bu anlayış eğitimle yeni nesillere öğretilmelidir. Çocuklar cemiyetin değerlerine itaat etmeyi öğrenmeli, cemiyetin duygu ve düşünce birlikteliğini yaşayarak, cemiyetin bir malı haline gelmelidir.³⁰ Sadık’a göre, cemiyetlerin gelişmesiyle birlikte iş bölümü de artmakta ve fertler arasında kuvvetli bir dayanışma doğmaktadır. Bu dayanışmayla beraber, fertler arasındaki birlik ve beraberlik de artacak ve fertçiliğin önüne geçilmiş olacaktır.³¹ Necmettin Sadık’ın bu görüşleriyle fertçiliğe karşı olduğu, cemiyetçiliği güçlendirecek ve de ferdi cemiyetle uyumlu bir düşünce yapısı içerisinde konumlandırarak araçları teşvik ettiği gözlemlenmektedir.

Halil Nimetullah Öztürk de hemen hemen Necmettin Sadık ile paralel görüşlere sahiptir. Fertle cemiyetin ayrı ayrı varlıklar olduğunu belirten Halil Nimetullah, cemiyetin, kendisini teşkil eden fertlerden başka bir mahiyet gösterdiğini ve ferdin duygusu ile cemiyetin duygusunun bir olmadığını

²⁹ Necmettin Sadık Sadak, *Sosyoloji*, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul, 1936, s. 17, 40, 50.

³⁰ *age.*, s. 11.

³¹ *age.*, s. 4.

düşünmektedir. Çünkü, Halil Nimetullah'a göre fertler kendi dar çerçevelerinde menfaatlerini düşünürken, cemiyet tüm halkın ortak çıkarı olan kamusal vicdanı simgelemektedir. Öte yandan fertler ve nesiller değişse de bazı cemiyetlerin özelliklerinin değişmediğini belirten Halil Nimetullah, bu durumu da cemiyetin kendisine has, fertten bağımsız ve de üstün bir yapısı olduğunun göstergesi olarak görmektedir.³² Kamusal vicdanın kaynağını halk olarak belirleyen Halil Nimetullah'a göre, fertler ne kadar bu vicdana uygun davranırlarsa o kadar halkçı, ahlaklı ve de faziletli olurlar. Halil Nimetullah, fertlerin davranışlarının kendinden çok halk için, millet için olması gerektiğine inanmakta ve bunu da faziletli olmanın şartı olarak sunmaktadır. Çünkü, Halil Nimetullah'a göre bir fert kendinden, benliğinden, bireysel varlığından ziyade cemiyete, halka ve toplumsal varlığa uygun hareket ettiği zaman faziletli bir vatandaş olmaktadır. Halil Nimetullah, tüm bu anlayışın "*fert yok, cemiyet var*" formülü ile ifade edilebileceğini belirtmekte ve bunun Türk halkçılığının önemli bir özelliği olarak görmektedir.³³ Halil Nimetullah ferdi bu şekilde kendini feda eden bir varlık olarak konumlandırırsa da fert-cemiyet ilişkilerini tamamen tek taraflı olarak görmemektedir. Ferdin cemiyete verdiği kadar, cemiyetin de ferde vereceği, katacağı hususların olması gerektiğine inanan Halil Nimetullah, toplumsal ilişkilerde hak ve ödevlerin adaletli bir şekilde dağıtılması gerektiğini savunmaktadır. Bunu sağlayacak olan mekanizma da hükümet ve devlet mekanizmasıdır. Halil Nimetullah'a göre halkçı bir cumhuriyet hükümeti, hiçbir vatandaşına ayrıcalık tanımadan, herkese adilane davranarak, vatandaşlarının ihtiyaçlarına cevap verecek bir tarzda yönetim şekli kurmakla yükümlüdür.³⁴ Eserinde yaptığı atıflardan da anlaşıldığı üzere ünlü sosyolog Emile Durkheim'dan etkilenen Halil Nimetullah, fert karşısında cemiyete büyük önem atfetmektedir. Cemiyetin üstün özelliklerine sürekli vurgu yapan Halil Nimetullah'ta fert, cemiyete bağlılığı ölçüsünde değer kazanmaktadır. Fert, cumhuriyetçi ve halkçı ideolojinin gereklerini yerine getirdiği zaman hem ahlaklı, faziletli bir duruş sergilemiş olmakta, hem de basit bir fertten vatandaş konumuna yükselmiş olmaktadır.

Fert, cemiyet ve devlet arasındaki ilişkiler hakkında görüş bildiren diğer düşünürlerden Kâzım Nami Duru da, Durkheim ve Ziya Gökalp'in izinden gitmekte ve ferdiyetçilik yerine cemiyetçiliği savunmaktadır. Savunduğu Kemalist düşüncede, ferdin "*individualiste*" olamayacağını vurgulayan Kâzım Nami'ye göre fertçi, kendini her şeyin merkezi olarak bilmekte ve sosyal hadiselerin yaratıcısı olarak görmektedir. Cemiyetlerde böyle durumlar olsa da,

³² Halil Nimetullah, *Halkçılık ve Cumhuriyet ve Türk Halkçılığı ve Cumhuriyeti*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1930, s. 22-24.

³³ *age.*, s. 24-25, 89-90.

³⁴ *age.*, s. 26-29.

genelde hadiselerin cemiyetten doğduğunu ve fertlere de bunların kabul ettirildiğini belirten Kâzım Nami, ferdin sosyal hadiselerin yaratıcısı olma durumunun, sadece sosyal vicdanı temsil ettiği durumlarda görüldüğünü ve bu durumlarda artık fertten değil bir şahsiyetten bahsedilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Kâzım Nami, Durkheim'dan doğan bu anlayışın sosyal hadiseler için en geçerli olduğunu belirtmekte ve Kemalizm'deki şahsı, milletin şuurunda oluşan yüksek değerleri benimsemiş kişi olarak tanımlayarak³⁵, Ziya Gökalp'in mefkurelere sahip şahsiyet anlayışını yansıtmaktadır. Şahsiyet kavramına önem veren Kâzım Nami'ye göre fert ancak toplumsallaştığı takdirde bir şahsiyete sahip olabilecektir. Kâzım Nami, aynı şekilde ferdin yaptığı eylemin cemiyetçe onaylandığı müddetçe bir değerinin olabileceğini düşünmektedir. Kâzım Nami bu anlayış doğrultusunda bireyin topluma tâbi olduğunu da belirtmektedir.³⁶ Kâzım Nami'ye göre cemiyet içinde fert düzeni bozmadan hareket etmelidir. Çünkü düzensiz bir cemiyet olamaz ve fertler de bu düzeni temsil ederler. Düzeni bozan fertlerin çeşitli yaptırımlara uğradığını belirten Kâzım Nami'ye göre fertlerin bozguncu tavrına müsaade eden toplumlar, tüm düzenin bozulmasına da göz yummuş olurlar.³⁷ Dolayısıyla Kâzım Nami'nin bireyciliğe oldukça mesafeli yaklaştığı ve bireye toplumla uyumlu olduğu müddetçe bir değer verdiği anlaşılmaktadır.

Fertçiliğe olumsuz yaklaştıkları görülen tüm bu düşünürlerde, ferdin kendi dünyasının da dışında bir sosyal hayatın var olduğu, bu hayatın da gerçek hayat olduğu ve ferdinkinden üstün olduğu yaklaşımı mevcuttur. Bu yaklaşım sonucu, fert bu sosyal hayata uyumu ve ona katkısı ölçüsünde gerçek benliğine kavuşmakta, aynı zamanda ahlaklaşmakta ve de faziletleşmektedir. Fertlerin aldıkları kararlarda, yaptıkları eylemlerde cumhuriyetçi bir vatandaş sorumluluğuyla hareket etmeleri kendi küçük çıkarlarından ziyade vatanının, milletinin, halkının değerlerini, çıkarlarını, yararını düşünmeleri gerektiği savunulmaktadır. Ferdin kendine özgü bir şahsiyeti olamayacağı düşünüldüğü için de, ferdin gelişiminin doğal olarak sadece cemiyetle ve devletle uyum içerisinde olması durumunda gerçekleşebileceğine inanılmaktadır.

Fert-Cemiyet Uzlaşmasına Yönelik Yaklaşımlar

"*Fert mi, cemiyet mi?*" tartışmasında cevabını açıkça cemiyet olarak belirleyen fertçilik karşıtı düşünürlerden başka, ferdi reddetmeyen, toplum algısında ferde de önemli bir pozisyon veren ama yine de cemiyetçilik yönü ağır basan düşünürler de bulunmaktadır. Fert-cemiyet tartışmasında daha orta yolcu bir

³⁵ Kâzım Nami Duru, *Kemalist Rejimde Öğretim ve Eğitim*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1938, s. 130-131.

³⁶ Kâzım Nami, "İnkılâp ve Kadro", *Yeni Türk*, Sayı: 3, Kanunusani 1933, s. 254.

³⁷ Kâzım Nami Duru, *Kemalist Rejimde Öğretim ve Eğitim*, s. 135.

tutum sergileyen bu düşünürler, fert ve cemiyeti karşı karşıya getiren çatışmacı bir anlayıştan ziyade, fert ve cemiyeti birbirinin tamamlayıcısı olarak gören daha uzlaşmacı bir tavır takınmaktadırlar.

Bu düşünürlerden Saffet Engin, dönemin düşünürleri arasında fert, cemiyet ilişkilerine eserlerinde en geniş yer veren isimlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Cumhuriyetçi bir felsefeye sahip olan, bu doğrultuda genel irade kavramının da kaynağı olan cemiyete büyük değer atfeden Saffet Engin, buna karşılık fertleri de reddetmemektedir. Fertlerin gelişiminin öneminin farkında olan Saffet Engin, fertleri kamusal vicdanın takipçisi olan erdemli vatandaşlar olarak görmek istemektedir. Varlık dergisinde çıkan bir yazısında Saffet Engin'in; liberalizmin fert, komünizmin tebaa/köle, Türk İnkılâbı'nın ise vatandaş yetiştirmek arzusunda olduğunu belirtmesi³⁸ bu anlayışın bir yansımasıdır. Saffet Engin'e göre hem devletin kudretine, hem de ferdin girişkenlik kabiliyetlerine inanıldığı için Türk İnkılâbı, Avrupa'daki fertçilik ve cemiyetçilik akımlarının bir karışımını oluşturmuştur.³⁹ Yine Saffet Engin, Türk İnkılâbı'nın felsefi olarak hem Emile Durkheim'dan, hem de Gabriel Tarde'dan etkilendiğini öne sürmektedir. Durkheim'ın cemiyeti, kamusal vicdanın temsilcisi olarak fertten üstün gördüğünü, Tarde'in ise ferdi cemiyete etki eden ve katkıda bulunan bir yapıda değerlendirdiğini belirten Saffet Engin, Türkiye'deki toplumsal olayların genellikle Ziya Gökalp'in Durkheim'dan etkilenmesiyle oluşturduğu görüşlerle analiz edildiğini, halbuki bireysel kuvvetlere ve yaratıcı dehalara önem veren Tarde'in fikirlerinin de ülkedeki toplumsal gelişmeler için açıklayıcı olduğunu düşünmektedir.⁴⁰ Bu tespitlerinden de anlaşıldığı üzere Saffet Engin'in fikişsel dünyasında hem ferde, hem de toplumsal kuvvetlere ayrı ayrı değer veren bir eğilim bulunmaktadır. Saffet Engin, Avrupalıların da benzer bir anlayışla, hem bireysel hem de toplumsal hayata eşit önem vererek, vatandaşlarını iki alanda da iyi bir şekilde eğiterek, dengeyi iyi sağladıkları için başarılı olduklarına inanmaktadır.⁴¹ Bu nedenle Saffet Engin, ne Tefvik Fikret'in "*hak bildiğın yolda yalnız gideceksin*" yaklaşımının, ne de Ziya Gökalp'in "*fert yok, cemiyet var; hak yok, vazife var*" anlayışının gerçekliğe uygun olduğunu, bunların yerine Batı'daki gibi fert ile cemiyeti birbirinin tamamlayıcısı olarak görmenin daha doğru olduğunu ileri sürmektedir.⁴²

³⁸ Mehmet Saffet, "Menfi Propagandalar ve Gençlik", *Varlık*, Sayı: 4, 1 Eylül 1933, s. 1.

³⁹ M. Saffet Engin, *Kemalizm İnkılâbının Prensipleri Cilt I*, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938, s. 140.

⁴⁰ *age.*, s. 68-69.

⁴¹ *age.*, s. 23-24.

⁴² M. Saffet Engin, *Kemalizm İnkılâbının Prensipleri Cilt III*, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939, s. 119.

Bu görüşler aslında Saffet Engin'in organizmacı toplum felsefesinin de bir yansımasıdır. Toplumun canlı bir organizmaya benzetildiği bu anlayışta, insan vücudunu oluşturan her bir parçanın ayrı ayrı önemi ve bir rolü bulunmaktadır. Bu parçalar iş birliği ve dayanışma içerisinde hem kendi fonksiyonlarını yerine getirmiş olmakta, hem de tüm bünyenin genel amacına katkıda bulunmaktadırlar. Saffet Engin'e göre organizmayı oluşturan parçalar ne kadar gelişirse, ne kadar bir bütünlük sergilerse, genel bünye de o kadar gelişkin bir yapı arz edecektir. Öte yandan bu parçalar ayrı ayrı yaşama kabiliyetleri olmadıkları için, ancak bir bütün oluşturdukları takdirde bir anlam ifade edebileceklerdir.⁴³ Dolayısıyla, Saffet Engin'e göre fert ve cemiyet bu anlamda birbirlerinden ayrı olsalar da bağımsız değildirler; birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar ve de etkileşim içerisindeyler.⁴⁴ Bu görüşün bir yansıması olarak Saffet Engin, fertle cemiyeti, birbirinin zıttı gören ya da fert ile cemiyetten birisini diğerinin üstünde gören anlayışları da benimsememektedir. Milli hayatı, fert ve cemiyeti bir araya getiren bir bütün olarak değerlendiren Saffet Engin'e göre önemli olan, parçalar arası uyumun, işbirliğinin, dayanışmanın, hoşgörünün tesis edilerek, ortak amaç doğrultusunda çalışılması ve bütüncül gelişmenin sağlanmasıdır.⁴⁵

Saffet Engin'in toplum felsefesinde fertten ziyade fertçiliğe karşı çıktığı da gözlemlenmektedir. Fertçiliğin toplumlar için olumsuz etkileri olduğunu düşünen Saffet Engin, Avrupa tarihinin gerileme aşamalarında hep cemiyetçi ahlaklıktan fertçiliğe doğru bir kayma olduğunu ileri sürerek, Yunan ve Roma medeniyetlerinin gerilemesini, Orta Çağ'daki olumsuz gelişmeleri bu değişikliğe bağlamaktadır.⁴⁶ Bu nedenle Saffet Engin, cumhuriyetçi bir felsefe etrafında, ortak hedeflere ulaşmak için toplanmış, bencil bireycilikten uzak vatandaşlardan oluşan bir toplumu en ileri ve en gelişmiş toplum olarak değerlendirmektedir.⁴⁷ Saffet Engin, böylesi bir toplumun oluşturulabilmesi için de ne için yaşadığını bilen, ortak amaçlar doğrultusunda çalışan, iyi şahsiyetli, ahlaklı vatandaşlar yetiştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. ⁴⁸ Saffet Engin'e göre böylesine bir vatandaşlık, fertler için de yararlıdır; çünkü fertler, hayatın gerçek amacına ve de gerçek mutluluğa, ancak kamusal vicdanın peşinde koşan, onun için çalışan, ona hizmet eden bir vatandaşlık tarzıyla ulaşabileceklerdir.⁴⁹ Saffet Engin her ne

⁴³ Mehmet Saffet, "Türk İnkılâbının Karakterleri II", *Yeni Türk*, Sayı: 9, Haziran 1933, s. 735.

⁴⁴ Mehmet Saffet, "Devlet ve Vatandaş", *Ülkü*, Sayı: 3, Nisan 1933, s. 181.

⁴⁵ M. Saffet Engin, *Kemalizm İnkılâbının Prensipleri Cilt III*, s. 295-297.

⁴⁶ Mehmet Saffet, "Devlet ve Vatandaş", s. 182.

⁴⁷ M. Saffet Engin, *Kemalizm İnkılâbının Prensipleri Cilt I*, s. 13.

⁴⁸ Mehmet Saffet, "Devlet ve Vatandaş", s. 182.

⁴⁹ Mehmet Saffet, "Milliyetçiliğin Felsefi Esasları", *Ülkü*, Sayı: 12, İkinci Kânun 1934, s. 414.

kadar ferdin önemine vurgu yaparak, onu toplum karşısında ezdirmeyen bir yaklaşım içinde olsa da, özellikle ferdi sadece toplum için çalışması koşuluyla mutluluğa ulaşabilecek ve de ahlaklı olabilecek bir şekilde konumlandırmasıyla, ilk grupta yer alan ferdi hor gören cemiyetçilere yaklaşmış olmaktadır. Çünkü, bu yaklaşımın ardında da cemiyete atfedilen bir maneviyat, yücelik, üstünlük anlayışı bulunmaktadır. Ama yine de ferdi tamamen silik bir tarzda algılamayan, ferdin gelişimine de önem veren bir anlayışta olduğu ve bunu açıkça vurguladığı için Saffet Engin, ilk gruptaki düşünürlerden ayrı bir konumda yer almaktadır.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu da fert ile cemiyeti uzlaştırmaya çalışan bir anlayışa sahip olan düşünürlerden biridir. 1920'li yılların başında Mustafa Şekip Tunç ile birlikte Dergah dergisini çıkararak Bergson'cu görüşleri savunmaya başlayan Baltacıoğlu, daha sonraki dönemde Bergson ile Durkheim'ı uzlaştırmaya çalışacak fikirler ortaya atmıştır.⁵⁰ 1930'lu yıllarda yazdığı eserler genelde bu doğrultuda olup, bu uzlaştırma çabası fert-cemiyet tartışmasında da doğal olarak bir uzlaşmacı yaklaşımı beraberinde getirmiştir. Hatta, saf Bergson eğilimini sürdürüp psikoloji üzerine kitaplar yazan Mustafa Şekip'in aksine sosyoloji üzerine kitaplar yazan Baltacıoğlu'nda bazen Durkheim ve Gökalp etkisiyle⁵¹ cemiyetçi fikirler daha ön planda bile olmuştur. Özellikle 1939'da kaleme aldığı "Sosyoloji" ders kitabında bu etki çok açıktır. Bu kitapta, cemiyetin tanımını yapan Baltacıoğlu, cemiyeti, insan yığını olarak görmenin hatalı olduğunu belirterek, ruhça birleşmiş insanların ancak bir cemiyeti oluşturabileceğini savunmaktadır. Baltacıoğlu'na göre cemiyeti oluşturanlar fertler arasında manevi birlik, kaynaşma, ortak kültür, medeni hayat birliği ve sosyal bir işbölümü bulunmaktadır. Zaten cemiyetle insan sürülerini ayıran fark da bu birlik ve kaynaşmadır. Baltacıoğlu'na göre insan sürüleri dağınıktır; ortak bir amaçları yoktur; idealist değil ütopyisttirler; ruhları ayrı, işleri karışıktır; yapıcı değil, yıkıcıdır; bu özellikleriyle de cemiyete göre hastalıklı bir yapıya sahiptirler. Bu toplum tanımıyla, cemiyeti fertlerden oluşsa da ondan ayrı bir olgu olarak gören Durkheim'cı yaklaşımı savunan Baltacıoğlu, yine benzer şekilde sosyal bilincin, ya da sosyal vicdanın, cemiyeti oluşturan fertlerin bilincinin toplamından ibaret olmayıp, onların kaynaşmasından oluşan daha farklı bir olgu olduğunu belirtmektedir.⁵² Durkheim'cı bu görüşler doğrultusunda Baltacıoğlu, Tarde'in fert gerçeğinden ayrı bir toplum gerçeği olamayacağına ilişkin görüşünü de eleştirmektedir. Tarde başta olmak üzere fertçilerin tüm sosyal değişikliklerin ilk sebebi olarak ferdi göstermelerini ve tarihin açıklamasında topluma yer vermeyip, sadece ferdi esas almalarını reddeden Baltacıoğlu'na göre, Tarde'in sosyal davranışları taklitle açıklaması da yetersizdir. Sosyal davranışların sadece

⁵⁰ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 671-672.

⁵¹ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Sosyoloji*, Sedat Basımevi, İstanbul, 1939, s. 9.

⁵² *age.*, s. 14-23.

taklitte değil yine belli sosyal olguların neticesinde ortaya çıktığını düşünen Baltacıoğlu⁵³, böylece yine bu konuda da Durkheim'cı bir yaklaşımı benimsemektedir

Baltacıoğlu, “Sosyoloji” kitabında ayrıca Ziya Gökalp'teki gibi bir ferdiyet ve şahsiyet ayrımı yapmakta ve Gökalp'in bu konudaki görüşlerini aynı şekilde yansıtmaktadır. Baltacıoğlu'na göre ferdiyetin kaynağı beden, şahsiyetin kaynağı ise cemiyettir. Hayvani ihtiyaçların toplamının ferdiyeti, insani ihtiyaçların toplamının da şahsiyeti oluşturduğunu belirten Baltacıoğlu'na göre fert, fert olarak kaldıkça hayvani ihtiyaçlarına kendini kaptıracaktır. İdeallerin toplum tarafından sağlandığına vurgu yapan Baltacıoğlu, insanlığa da ancak cemiyet yardımıyla erişebileceğini savunmaktadır. Bu doğrultuda ferdiyet bireyi hep kendisine götürürken, şahsiyet ise iyilik, doğruluk gibi daha üst ideallere götürür. Aynı şekilde ferdiyet maddi zevkleri, şahsiyet ise manevi zevkleri sağlar. Kısacası şahsiyetin kaynağının cemiyet olduğuna vurgu yapan Baltacıoğlu, bu nedenle manevi zevkleri elde etmek için toplumsal hayatın yaşanması gerektiğini; aksi takdirde bu hayattan yoksunluğun manevi zararlar doğurduğunu ve intiharlara sebep olduğunu belirterek yine Durkheim'ın fikirlerini de savunmuş olmaktadır. Öte yandan Baltacıoğlu, cemiyetlerin gerileme ve ilerleme dönemlerini de şahsiyet-ferdiyet farkıyla açıklayarak yine Gökalp'çi bir yaklaşımı benimsemektedir. Baltacıoğlu'na göre cemiyetlerin gerileme devirlerinde hep şahsiyet zayıflarken, ferdiyet ise kuvvetlenmiştir. Böyle dönemlerde bir cemiyetten değil ancak bir insan sürüsünden bahsedilebileceğini belirten Baltacıoğlu, toplumsal hayatın kuvvetlendiği tersi durumlarda ise cemiyetin bambaşka bir hal aldığı, mefkurelerin geliştiğini, vazife duygusu canlandığını düşünmektedir. Topluluk hayatının insanı önemsemediğine ilişkin görüşleri de reddeden Baltacıoğlu, bu yaşamın şahsiyeti alçaltmadığını, aksine yükselttiğini ileri sürmektedir. Esasında, sürü hayatı süren insanın gelişemeyeceğini belirten Baltacıoğlu'na göre cemiyetin ürünü olan kültür ve medeniyet, insanın kendisini geliştirmesini de sağlayacaktır.⁵⁴

Aslında bir eğitimci olan ve pedagoji üzerine bir çok eser yazan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, 1933'de yayımladığı “İçtimai Mektep” adlı eserde, isminden de anlaşılacağı üzere eğitimle ilgili görüşlerinde de cemiyetçi bir yaklaşım sergilemektedir. Eğitimin amacını toplumsal şahsiyetin oluşturulması olarak gören Baltacıoğlu, bunun insanı vatandaş haline getirmek anlamına geldiğini ileri sürmektedir.⁵⁵ Baltacıoğlu'na göre insanlar normalde bencil ve genelde sadece kendi nefsi ile ilgilidirler. Halbuki ahlaki davranışlara ve bireysel karaktere

⁵³ *age.*, s. 67-69.

⁵⁴ *age.*, s. 24-26.

⁵⁵ İsmail Hakkı, *İçtimai Mektep, Nazariyesi ve Prensipleri*, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul, 1933, s. 16.

sahip olabilmeleri için toplumsal hayata da bağlantılı olmaları gerekmektedir. Baltacıoğlu'na göre insanların bu bireysel amaçları dışında, gönüllü ve fedakar davranarak toplumsal amaçlara yönelmelerini sağlayacak iradeyi edinmeleri ancak toplumsal hayata dahil olmalarıyla mümkün olacaktır.⁵⁶ Bu süreçte de eğitimin rolü çok büyüktür. Eğitimi bu şekilde ferdin cemiyet sayesinde kendisine şahsiyet kazandırması olarak gören Baltacıoğlu, bu nedenle eğitimin de fertçilikten uzaklaşıp, toplumsallaşması gerektiğini düşünmektedir. Ferdin amaçlarını ve başarılarını öne alıp kuvvetli fertlerden kuvvetli bir cemiyet oluşturmayı düşünen fertçi eğitimcilerin hatalı bir yolda olduğunu belirten Baltacıoğlu'na göre, kuvvetli cemiyet, ancak toplumsal hayatı kuvvetli grupların bir ürünü olabilir. Bu grupları da çatışmacı fertler değil, toplumsal şahsiyetler oluşturabilir. Bu nedenle Baltacıoğlu'na göre, eğitimin amacı fert değil de toplumsal bir grup içerisinde yaşayarak toplumsal bir şahsiyet edinen insanlar olarak alındığında, fert-cemiyet sorunu da kendiliğinden çözülmüş olur.⁵⁷ Fakat Baltacıoğlu, eğitimdeki bu toplumcu yaklaşımın, ferdin dışarıdan zorla çeşitli kalıplara sokulmaya çalışılması olarak görülmemesi gerektiğini belirtmektedir. Tersine fert kendi ilerleyişini, kendi yaratılışını kovalayacak bir hürriyete sahiptir. Baltacıoğlu'na göre zaten şahsiyet pedagojisinin ilkesi düzen değil, yaratmadır ve düzen de bu yaratıcılığın sonucu ortaya çıkacaktır.⁵⁸ Böylece Baltacıoğlu, hem Bergsoncu yaratıcılığa, hem de Durkheim'cı düzen anlayışına atıfta bulunarak Bergson ile Durkheim'ı uzlaştırıcı çabasını bir kez daha ortaya koymuş olmaktadır. Ferdin ancak kendini cemiyet aracılığıyla yaratabileceğini ileri sürmesi⁵⁹ de, bu anlayışın adeta bir özeti gibidir.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu fert-cemiyet tartışmasına sadece teorik kitaplarında değil, 1930'lu yıllarda çıkardığı "*Yeni Adam*" dergisindeki yazılarında da değinmiştir. Baltacıoğlu'nun özellikle *Kadro* dergisi yazarlarıyla girdiği fikir tartışması, konuya ilişkin Durkheim ve Bergson'ı uzlaştırmaya çalışan görüşlerinin daha açık bir şekilde anlaşılmasına imkan vermektedir. İsmail Hakkı bu tartışmada öncelikli olarak kendisinin hiçbir zaman katı bir fertçi olmadığını, kamusal yaşamın faydalarına inandığını ifade etmektedir. Kendi görüşlerinin Ziya Gökalp'in anti-tezi olmadığını, "*fert yok, cemiyet var*" ilkesine karşılık olarak "*cemiyet yok, fert var*" diye bir açılım getirmediğini belirten İsmail Hakkı, Ziya Gökalp gibi cemiyetçi olup Durkheim'ın metotlarını kullandığını, ancak Ziya Gökalp'in aksine ferdi toplum içerisinde daha önemli bir konuma koyduğunu vurgulamaktadır. Fert ile cemiyeti birbirinin anti-tezi olarak görmeyen İsmail Hakkı, kendisinin ne katı fertçi, ne de katı cemiyetçi olduğunu, hem cemiyetin

⁵⁶ *age.*, s. 19-20.

⁵⁷ *age.*, s. 80-84.

⁵⁸ *age.*, s. 196-197.

⁵⁹ *age.*, s. 84.

belirleyiciliğini, hem de ferdin yaratıcılığını kabul etmesi bakımından kendisinin “şeniyetçi” olduğunu savunmaktadır. Ancak bu tarz bir “şeniyetçi” yaklaşımla daha bütüncül bir cemiyet algısı edinilebileceğine inanan İsmail Hakkı, görüşlerini oluştururken hem Durkheim’dan, hem de Bergson’dan yararlandığını ve teorilerini pratikte de gözlemleyerek daha sağlıklı sonuçlar almaya çalıştığını aktarmaktadır.⁶⁰ Bu açık ifadeler Baltacıoğlu’nun 1930’lu yıllarda fertle cemiyeti uzlaştırmaya çalışan düşünürlerden biri olduğunu çok net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Dönemin önemli düşünürlerinden biri olan Hilmi Ziya Ülken de fert-cemiyet tartışmasında uzlaşmacı bir tutum sergileyen isimlerinden biridir. İlerleyen dönemlerde Türk düşünce hayatına yönelik önemli eserler ortaya koyacak olan Ülken, 1930’lu yıllarda da yine bir çok düşünsel metin kaleme almış ve İnsan adlı bir kültür dergisi çıkarmıştır. Bu eserlerinde fert-cemiyet tartışmasına da değinmiş ve iki uç kutba gitmeden, bir orta yol bulmaya çalışmıştır. Çıkarmış olduğu İnsan dergisinin ilk sayısında “Fert ve Cemiyet” adlı bir makale yazarak, bu konuya verdiği önemi gösteren Ülken, bu makalesinde fert-cemiyet zıtlığının yaklaşık son yirmi yıldır toplumsal felsefenin aydınları en çok meşgul eden tartışması olduğuna değinmektedir. Meşrutiyetten sonraki düşünürlerin katı şekilde fertçiler ve cemiyetçiler olarak ikiye ayrıldığını belirten Ülken’e göre Prens Sabahaddin, Ahmet Ağaoğlu, Mustafa Şekip gibi düşünürler fertçi iken Ziya Gökalp ve onun izinden gidenler ise cemiyetçidir. Ancak kendisi insanla cemiyet arasındaki bu şekilde katı zıtlık gören anlayışı kaldırıp, onun yerine toplumsal insanı ortaya çıkaracak bir düşüncenin yerleştirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Çünkü Ülken’e göre insanla cemiyet birbirine bağlıdır.⁶¹ Aynı dergide yer alan “İçtimai Hadise Nedir?” adlı bir başka makalesinde de tartışmanın sosyolojik boyutuna değinen Ülken yine bu uzlaşmacı anlayışını sergilemiş ve toplumsal bilginin esas kaynağı olarak keskin bir şekilde cemiyet ya da fert ayırımına gitmeden, bir karşılıklı etkileşimden söz etmektedir. Türkiye’de Ziya Gökalp aracılığıyla sadece Durkheim sosyolojisi tanıtıldığı için, toplumsal olayların kendi şahsına münhasır ve hep ayrı bir olay olarak değerlendirildiğine dikkat çeken Ülken’e göre toplumsal olaylar bu kadar bağımsız değil, içerisinde insanların da olduğu bir çok topluluğun karşılıklı etkileşiminin sonucu ortaya çıkmaktadır.⁶² Bu yaklaşımlarıyla Ülken’in, fert-cemiyet tartışmasında uzlaşmacı tavır takınan bir diğer düşünür olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu’ndan ayrıldığı anlaşılmaktadır. Baltacıoğlu’nda Gökalp ve Durkheim etkisi yer yer ağır basarken, Ülken’de bu ikiliye karşı mesafeli bir

⁶⁰ İsmail Hakkı, “Kadro’ya Göre Yeni Adam, Yeni Adam’a Göre Yeni Adam”, *Yeni Adam*, Sayı: 17, 23 Nisan 1934, s. 11.

⁶¹ Hilmi Ziya Ülken, “Fert ve Cemiyet”, *İnsan*, Sayı: 1, 15 Nisan 1938, s. 57, 61.

⁶² Hilmi Ziya Ülken, “İçtimai Hadise Nedir?”, *İnsan*, Sayı: 7, 1 Birincikanun 1938, s. 396-401.

duruş görülmektedir. Baltacıoğlu'ndaki uzlaşma biraz daha cemiyet eğilimli olsa da, Ülken'deki uzlaşma dergisine verdiği isimden de anlaşılacağı üzere fert eğilimlidir.

Hilmi Ziya Ülken, bu tartışmaya sadece İnsan dergisinde değil, 30'lu yılların ilk yarısında çıkardığı felsefi metinlerinde de değinmiştir. Birbirini tamamlayıcı şekilde kaleme alınan "*Aşk Ahlakı*" ve "*İnsani Vatanperverlik*" eserlerinde fert-cemiyet tartışmasına yönelik uzlaşmacı tutumunu açıkça ortaya koymuştur. Bu kitaplarının ilki olan "*Aşk Ahlakı*"nın daha önsözünde Hilmi Ziya, bu uzlaşmacı amacını belirtmektedir. Ülkedeki mevcut cemiyet analizlerinde, ya ferdin cemiyetle açıklandığını, ya da tersi olarak emiyetin sadece fert ve onun ruhuyla açıklandığını belirten Hilmi Ziya'ya göre bu iki akım da tek taraflıdır. Kitaptaki amacının fertle cemiyeti uzlaştırmak olduğunu vurgulayan Hilmi Ziya, kitap boyunca da toplumsal ve ruhsal olayların karşılıklı etkileşimini açıklamaya çalıştığını dile getirmektedir.⁶³ Metodolojik anlamdaki bu uzlaşmacı yaklaşım değersel olarak da kendisini bu kitaplarda göstermektedir. İnsanın cemiyet içinde eridiği zaman özgürlüğünü kaybettiğini dile getirerek ferdin önemine vurgu yapan Hilmi Ziya; vazifenin vatandaşla cemiyeti birbirine bağlayan en kuvvetli bir his olduğunu da kaydederek cemiyetin de ihmal edilmemesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Fakat Hilmi Ziya'ya göre vazifeler daha üst ve gelişkin, yani bir anlamda idealize edilmiş toplumlarda anlam kazanmaktadır.⁶⁴ Hilmi Ziya, idealleştirdiği toplumlarda görülen ve "*insani vatanperverlik*" olarak adlandırdığı bu davranış biçimini aynı zamanda "*vahdet*" kavramıyla eşleştirmektedir. "*Vahdet*"in ne anarşik fertçilikte, ne de mekanik cemiyetçilikte olmayıp, toplumsal hedeflere yönelen ruhun hür faaliyetinde olduğunu belirten Hilmi Ziya'ya göre bu anlamıyla "*vahdet*", ruhun hürriyetini cemiyet için feda etmesi değil ama hürriyete ulaşmış halk için feda etmesi anlamına gelmektedir.⁶⁵ Dolayısıyla, ancak ferde ve onun gelişimine önem verilen ideal cemiyetlerde vazife kavramı önem kazanmış olacaktır. Çünkü bu cemiyetlerde ferdin özgürlüğü garanti altına alınmış olduğundan, ferdin cemiyet içerisinde erimesi de söz konusu olmayacaktır.

Bu teorik anlayışı güncel pratikteki örneklerle kuvvetlendirmek isteyen Hilmi Ziya, Amerikan ve Sovyet tipi cemiyet ayrımına gitmektedir. Hilmi Ziya'ya göre Amerikan tipi cemiyetlerde sadece hürriyet, Sovyet tipi cemiyetlerde ise sadece vazife vardır.⁶⁶ Aynı şekilde, Amerikan toplumlarında maddi gelişme öne çıkarken, mâna geride bırakılarak cemiyet tehlikeye düşürülmektedir. Ters olarak Sovyet toplumlarında ise mana ön plana çıkarılmakta, ancak ferdin

⁶³ Hilmi Ziya, *Aşk Ahlakı*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1931, s. IV-V.

⁶⁴ Hilmi Ziya, *İnsani Vatanperverlik*, Remzi Kitaphanesi, İstanbul, 1933, s. 91, 104-105.

⁶⁵ Hilmi Ziya, *Aşk Ahlakı*, s. 107-108.

⁶⁶ *age.*, s. 244.

yaratıcılığı önemszenmeyerek, maddi gelişim engellenmektedir. Hilmi Ziya, bu iki cemiyet tipi yerine “*meratip cemiyeti*” adını verdiği ideal toplumun yalnızca vazife veya hürriyete değil, her ikisine dayanacağını vurgulamaktadır. Hilmi Ziya’ya göre ferdiyetçi faaliyetle, cemiyetçi düzen anlayışının çatışmasından doğan bu “*meratip cemiyeti*” henüz gerçekleşmemiş, ama gerçekleşmesi gereken bir cemiyet tarzı olup, sınıflar yerine fikri ve ahlaki derecelerin yer aldığı ve şahsiyet kavramının öne çıktığı bir anlayış demektir.⁶⁷ Görüleceği üzere, Hilmi Ziya da fert-cemiyet tartışmasında, başka düşünürlerde olduğu gibi zıtlıklardan ziyade daha birleştirici olan şahsiyet kavramını önemseyen bir tutum sergilemektedir. Fakat Hilmi Ziya’nın şahsiyet anlayışı özellikle Ziya Gökalp’in şahsiyet anlayışından farklılıklar içermektedir.

Hilmi Ziya’ya göre şahsiyet iki önemli özellikten oluşur. Birinci özellik insanı diğer insanlardan ayıran özgürlüğü, ikincisi de insanlığa bağlayan özelliğidir. İlk özellik ferdi, cemiyetten ayırırken, ikincisi ise ferdi, cemiyete bağlar. Başta Ziya Gökalp olmak üzere sosyologların genel olarak şahsiyetin özgürlük özelliğine değil, ancak bireysel bilincin toplumsal değerler karşısındaki edilgen hal alması özelliğine önem verdiğini kaydeden Hilmi Ziya’ya göre bazı fertçi filozoflar da, özel ve ayrı bir kişisel manevi hayat üzerinden şahsiyeti açıklamaktadırlar. Fakat Ziya’ya göre bu her iki anlayış da eksiktir.⁶⁸ Çünkü, şahsiyeti yaratan fert ve cemiyet arasındaki karşılıklı etkileşimdir. Fert ve cemiyeti bu şekilde bir arada alan şahsiyet kavramının en gelişkin anlayış olduğuna dikkat çeken Hilmi Ziya’ya göre fert ve cemiyet arasındaki karşılıklı etkileşim ne kadar çok olursa, toplumsal sistem de o kadar gelişkin olur. Böylece hem fert kendini hür ve özgür hisseder, hem de toplumsal vazifelerini yerine getirme konusunda daha istekli olur.⁶⁹ Zaten Hilmi Ziya’ya göre ancak böyle bir insan “*hakiki insan*”dır. “*Hakiki insan*”, hem özgür ve ayrı, hem de cemiyetle bütünleşmiş, uyumlu insan demektir. “*Hakiki insan*”ın çevresinden ayrı olsa da, yine de ona bağlanmış bir konumda olduğuna dikkat çeken Hilmi Ziya, bu bağlılık ilişkisinin tabilik düzeyinde olmadığını da ayrıca vurgulamaktadır.⁷⁰ Böylece, fert ve cemiyetin uzlaşması yapay bir şekilde değil, bilinçli ve gerçekçi fiiller sonucu yani şahsiyetçilik içerecek şekilde olup, Hilmi Ziya’nın “*insani vatanperverlik*” olarak nitelendirdiği yaklaşıma karşılık gelmektedir.⁷¹ Hilmi Ziya’nın bu felsefi ve ahlaki temelli uzlaştırma yaklaşımı, bu kategoride yer alan Saffet Engin ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu’na göre hem teorik açıdan daha kapsamlı, hem de içeriği bakımından diğerlerine nazaran daha bireye yaklaşan bir çizgidedir. Fakat yine de fert-

⁶⁷ Hilmi Ziya, *İnsani Vatanperverlik*, s. 113-115.

⁶⁸ *age.*, s. 167-168.

⁶⁹ *age.*, s. 171.

⁷⁰ *age.*, s. 178-179.

⁷¹ *age.*, s. 90.

cemiyet ayrılığındaki dengeleyici tutumu ile, fert konusunda ferdiyetçiliğe eğilimli düşünürlerden bir derece daha geri planda kalmaktadır.

Bu grupta yer alan isimlerden bir diğeri olan Necip Ali Küçüka'nın görüşleri, kendisinin Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içindeki önemli konumu nedeniyle, bir anlamda dönemin resmi tutumunu da yansıtmaktadır. Yine CHP'nin yayın organlarından biri olan *Ülkü* dergisinde çıkan iki yazısında konuya değinen Necip Ali, fert-cemiyet tartışmasında iki aşırı uca gitmeden, daha orta yolcu bir tutum sergilemektedir. Kendilerinin bütünlük fikirleri ile ferdiyetçilerden, ferdin şahsiyetini onaylamaları bakımından da sosyalistlerden ayrıldıklarını savunan Necip Ali, Saffet Engin gibi milleti sosyal bir organizma olarak görmektedir. Bu organizma içerisinde her bir parçanın bir rolü ve görevi olduğunu belirten Necip Ali, amaçlarının bu parçaların dayanışma ve uyum içerisinde çalışıp bütünlüşmeleri ve bu şekilde hedeflerine ulaşmak olduğunu vurgulamaktadır.⁷² Cemiyete büyük önem verseler de, Hegel ve onun izinden gidenler gibi ferdi cemiyet içerisinde eritmediklerini ifade eden Necip Ali, ferde cemiyet içerisinde ayrı bir değer verdiklerini belirtmektedir. Necip Ali'ye göre, cemiyet daha çok manevi bir varlıktır ve cemiyeti oluşturan fertlerin serbest gelişimi, aynı zamanda cemiyetin de gelişimini sağlayacaktır. Necip Ali, fertleri gelişmiş olan bir cemiyetle, fertleri gelişmemiş bir cemiyet arasındaki farkı bildikleri için, ferde cemiyet içerisinde değer verdiklerini savunmaktadır. Ferde bu şekilde serbest gelişim imkanı verilse de bu tamamen sınırsız bir özgürlük ortamı değildir. Necip Ali, kendilerinin doğal hukuk teorisine karşı olduklarını ve ferdin haklarının cemiyetin yüksek çıkarları ile sınırlı olduğunu belirtmektedir. Fert, cemiyetin bu yüksek çıkarlarını algılayamayacağı için, Necip Ali bu sorumluluğu devlet mekanizmasına verdiklerini, ancak bu yetkinin de tıpkı bireysel haklarda olduğu gibi sınırsız olmadığını kaydetmektedir.⁷³ Necip Ali'ye göre ferdin hakları aynı zamanda ferdin görevleri ile de dengelenmektedir. Sosyal bir organizmanın parçaları olarak fertlerin, toplumsal dayanışmayı sağlayacak şekilde, maddi menfaatlerden uzak, yüksek, asil ve temiz bir aşk duygusu ile vatanın ülküsü olan gelişme ve kalkınma için çalışmaları Necip Ali'nin bireylere yüklediği görevlerdendir.⁷⁴ Necip Ali Küçüka'nın bu yaklaşımıyla hak ile görevi, fert ile cemiyeti uyum içerisinde uzlaştırmaya çalıştığı görülmektedir. Bu da zaten Cumhuriyet yönetimi tarafından da benimsenen dayanışmacı toplum anlayışının olağan bir sonucudur.

Bu kategoride görüşleri aktarılan düşünürlerin, fertçi ve cemiyetçi iki uca savrulmadıkları ve de üçüncü bir seçeneğin genel toplum algısı için daha sağlıklı olduğunu düşündükleri görülmektedir. Bu aslında dönemin hakim ideolojisi

⁷² Necip Ali, "19 Şubat", *Ülkü*, Sayı: 1, Şubat 1933, s. 4.

⁷³ Necip Ali, "Parti Kurultayı", *Ülkü*, Sayı: 27, Mayıs 1935, s. 162-164.

⁷⁴ Necip Ali, "19 Şubat", s. 5.

olan Kemalizm'in genel siyaset-toplum felsefesiyle de uyumlu olan bir yaklaşımdır. Zaten bu kategoride yer alan Saffet Engin, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Necip Ali Küçüka gibi isimler görüşleriyle aynı zamanda Kemalist ideolojinin oluşturulmasına katkı sağlamaya da çalışmışlardır. Savundukları Kemalizm'in toplum felsefesinde fert ile cemiyet bir çatışma içerisinde değil, birbirlerini tamamlayan, organik bir bütünlük içerisinde var olan bir yapı oluşturmaktadırlar. Bu yapıda, fertçi ve cemiyetçi uç noktalara savrulmadan, vatandaşların hem dayanışma anlayışıyla toplum içerisindeki sorumluluklarını yerine getirmeleri, hem de oluşturdukları bu sağlıklı bünye ile birlikte haklarını kullanarak gelişimlerini sağlamaları öngörülmektedir. Dönem düşünürleri üzerine çalışmaları olan Nazım İrem de, içerisinde bu kategoride yer alan İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Hilmi Ziya Ülken gibi isimlerin de bulunduğu ve cumhuriyetçi muhafazakar olarak nitelediği düşünürlerin, liberalizmin fertçiliği ile sosyalizmin cemiyetçiliği arasındaki zıtlığa yönelmeden Kemalizm'i bu iki ideolojiye karşı üçüncü bir yol olarak gören bir anlayışı benimsediğini öne sürerek, fert-cemiyet ikilemindeki bu uzlaşmacı tavrın Kemalizm ile olan bağına dikkat çekmektedir.⁷⁵

Fertçiliğe Eğilimli Yaklaşımlar

Fert-cemiyet tartışmalarında dönemin düşünürlerinin çoğunluğu tarafını fertten yana kullanmamış, cemiyeti kollayan yaklaşımlar daha çok tercih edilmiştir. Fert ve cemiyet arasında denge kurmaya çalışan görüşlerde bile toplumsal değerleri yüceltici ve ferdi vatandaş erdemiyile donatma eğilimi göze çarpmaktadır. Bu durum, dönemin dünyasındaki genel siyasi ortamın bir nevi yansımasıdır. Liberal ideolojilerin zayıflamaya başlaması Türkiye'de de siyasi ve sosyolojik anlamda karşılığını bulmuştur. Tüm bu gelişmelere rağmen liberal ideolojiden vazgeçmeyen düşünürler de bulunmakta ve bu düşünürlerin fert-cemiyet tartışmasındaki tercihi de doğal olarak fertten yana olmaktadır.

Bu düşünürlerin başında liberal demokrasiye inanan Ahmet Ağaoğlu gelmektedir. Ahmet Ağaoğlu kendi felsefesinde ferdi dünyanın merkezine alacak kadar fertten yana bir eğilimi benimsemektedir. Özellikle Kadro dergisinin düşünce sistemine eleştiri amacıyla yazmış olduğu "Devlet ve Fert" kitabında bu eğilim açık bir şekilde görülmektedir. Cemiyeti, onu oluşturan fertlerin toplamı olarak gören Ahmet Ağaoğlu⁷⁶, fert-cemiyet tartışması bağlamında incelenen diğer bir çok düşünürün aksine cemiyete ayrı bir maneviyat veya ulviyet yüklememekte, bu nedenle de cemiyet hakkında ayrıntılı sosyolojik analizlere girmemektedir. Bunun yerine ferdin cemiyet hayatındaki

⁷⁵ Nazım İrem, "Bir Değişim Siyaseti Olarak Türkiye'de Cumhuriyetçi Muhafazakarlık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakarlık*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 106.

⁷⁶ Ağaoğlu Ahmet, *Devlet ve Fert*, İstanbul Sanayiinefise Matbaası, İstanbul, 1933, s. 22.

öneminden ve cemiyet hayatına olan katkılarında söz etmeyi tercih etmektedir. Demokrasinin fert özgürlüğü kavramı üzerine kurulduğuna inanan Ahmet Ağaoğlu'na göre bu özgürlük, ferdi cemiyetten ayırmamakta, aksine fertler arasında kuvvetli bir dayanışma kurmaktadır. Ahmet Ağaoğlu gelişmiş toplumlarda işbölümüne duyulan gereksinimin arttığını, bu nedenle fertlerin birbirlerinin tamamlayıcısı bir konuma geldiğini, bunun sonucu olarak da fertlerin birbirlerinin değerini daha iyi anlayarak, aralarındaki dayanışma duygusunu güçlendirdiklerini savunmaktadır. Ahmet Ağaoğlu'na göre, toplu hareket duygusunun en gelişkin olduğu anlayışlardan biri olan milliyetçilik akımlarının, ferde verilen özgürlüğün arttığı ve demokrasinin gelişmeye başladığı dönemlerde ortaya çıkması bu durumun en güzel örneğidir.⁷⁷

Bir çok düşünürün cemiyet olmadan ferdin bir anlam ifade etmediğini belirttiği bir ortamda Ahmet Ağaoğlu'nun fert olmadan, ne cemiyetin, ne de milletin var olabileceğini vurgulaması onun fertçiliğe eğilimini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Büyük milletlerin ferde verilen özgürlüğün arttığı dönemlerde geliştiğine dikkat çeken Ahmet Ağaoğlu, Batı ile Doğu arasındaki gelişmişlik farkını da fert üzerinden açıklamaktadır. Ağaoğlu'na göre, doğunun geri kalmışlığı, ferdi ezen, ona serbest düşünce ve hareket etme fırsatı vermeyen doğu kültüründen kaynaklanmaktadır. Halbuki Ağaoğlu'na göre milletleri ileri götüren cemiyetler değil, fertlerdir. Çünkü cemiyet varlığı itibari ile durağanken, fertler yaratıcı yapılarıyla dinamiktir.⁷⁸ Tüm bu veriler doğrultusunda kuvvetli toplumların, milletlerin kuvvetli fertlerden oluştuğunu belirten Ağaoğlu, Kemalist inkılabın da ilk hedefinin, Türk toplumunu ferdi ezen doğu kültüründen kurtararak, ferdi koruyup, teşvik ederek onun gelişimi ve yükselmesini sağlamak olduğunu düşünmektedir.⁷⁹

Ahmet Ağaoğlu bu şekilde ferdi merkezi konuma alan bir düşünce anlayışına sahip olsa da, ferdin bencil olmasını kabul edememektedir. Kendi ütopyasını yazmış olduğu "Serbest İnsanlar Ülkesinde" adlı kitabında Ahmet Ağaoğlu, ferdin sosyal bir varlık olarak diğer fertlerle dayanışma içerisinde olması gerektiğini belirterek, vatandaşların birbirlerini düşündüğü ve birlik duygusunun yüksek olduğu bir cemiyet portresi çizmektedir.⁸⁰ Bencillik yerine özgeciliği esas gelişmiş bir karakter özelliği olarak tanımlayan Ahmet Ağaoğlu'na göre özgürlük de bu tarz bir karaktere dayanmaktadır. Ahmet Ağaoğlu, bu tarz başkasını düşünen insanların diğerlerinin de özgürlüğünü dikkate aldığını, bu nedenle böyle toplumlarda hem özgürlüğün korunduğunu, hem de toplumsal

⁷⁷ *age.*, s. 23-25.

⁷⁸ *age.*, s. 27-33.

⁷⁹ *age.*, s. 74-75.

⁸⁰ Ağaoğlu Ahmet, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, İstanbul Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul, 1930, s. 29-30.

birlikteliğin sağlandığını vurgulayarak bir anlamda kendi ideal uyumlu ve dengeli toplum modelinin tarifini yapmış olmaktadır.⁸¹ Bu görüşleriyle Ağaoğlu'nun da her ne kadar ferde önem verse de, klasik liberalizmdeki şekliyle bir fertçilikten ziyade içerisinde cemiyetçi bir tarafı da olan bir yaklaşımı benimsediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 1930'lu yıllardaki genel cemiyetçi eğilim, liberal çizgide durup, ferdi merkeze alan Ahmet Ağaoğlu gibi bir düşünürü bile etkilemiştir.

Dönemin liberal düşünürlerinden Hüseyin Cahit Yalçın'da da Ahmet Ağaoğlu kadar açık tonlarda olmasa da "*fert mi, cemiyet mi?*" tartışmasında ferde eğilimli bir yaklaşımı görmek mümkündür. 1930'lu yıllarda siyasal anlamda liberal demokrasiyi, içinde bulunduğu olumsuz koşullara rağmen, taviz vermeden savunan Hüseyin Cahit'in bu düşüncelerinin izleri fert-cemiyet ilişkileri hakkındaki görüşlerine de yansımaktadır. Öncelikle fert ile cemiyeti birbirine zıt gören bir anlayışı onaylamayan Hüseyin Cahit'e göre, fert ile cemiyet birbirine düşman olmaktan çok, birbirini tamamlayan ve el ele yürüyen iki dost gibidir. "*Fert yok, cemiyet var*" anlayışını kesinlikle benimsemediğini belirten Hüseyin Cahit, ferdin cemiyetin kendisini yok edeceğini bile bile, böyle bir anlayışın içerisinde yer almayacağını düşünmektedir. Bu nedenle Hüseyin Cahit, ferdi feda eden bir cemiyet anlayışından ziyade, ferde katkı sağlayacak bir cemiyet modelinin tasarlanması gerektiğini savunmaktadır. Öte yandan, cemiyetin fertlerden oluştuğunu ancak sadece fertlerin toplamını ifade etmediğini ve daha üstün bir varlık olduğunu kabul eden Hüseyin Cahit, bu nedenle fertlerin de cemiyete karşı çeşitli sorumlulukları olduğunu, bencil davranışlarda bulunmayıp cemiyet için çeşitli fedakarlıklarda bulunmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Fert ile cemiyet arasındaki bu dengeyi ve uyumu idealize eden Hüseyin Cahit, bazı cemiyetlerde bu ahenk unutulduğu için özellikle katı cemiyetçiliğe doğru bir yöneliş olmasından, bunun da ferdin özgürlüğünü ve doğal haklarını yok etmesinden şikayet etmektedir. Hüseyin Cahit Yalçın'a göre "*millet devlet için değil, devlet millet için*" olduğundan bu tarz olumsuzluklara yol açmadan, hem ferdin, hem de cemiyetin kendi rollerini iyi bilmeleri ve aralarındaki uyumu koruyarak, sağlıklı bir yapı kurmaları gerekmektedir.⁸² Hem ferdi, hem de cemiyeti önemseyerek ikisine de eşit derecede yaklaştığı görülen Hüseyin Cahit'in, bir çok açıdan ikinci grupta ele alınan düşünürlerle benzeştiği gözükse de, sonuç olarak ferdin haklarına ve özgürlüğüne açıkça bir referans vermesi ve de devletin millet için olduğunu vurgulaması gibi yönler dikkate alındığında bu düşünürlerden farkı ortaya çıkmaktadır. Ferdin, cemiyeti kendi yararına olduğu için, kendisinin tercih

⁸¹ *age.*, s. 49-52.

⁸² Hüseyin Cahit, "Matbuat Hayatı-Muslih Ferit Bey", *Fikir Hareketleri*, Sayı: 31, 24 Mayıs 1934, s. 77.

ettiğini belirtmesi de yine Hüseyin Cahit'in fert-cemiyet tartışmasına fert penceresinden baktığını bizlere göstermektedir.

Fertçiliğe eğilimli düşünürlerden bir diğeri de Bergsonculuğun Türkiye'deki en önemli temsilcisi konumundaki Mustafa Şekip Tunç'tur. Bergson'dan etkilenen diğeri bir düşünür olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, fert ile cemiyeti, Bergson ile Durkheim'ı bir arada işlemeye çalışmasından ve kendisinde Gökalp ve sosyoloji etkisi daha ağır bastığından, uzlaşmacı düşünürler kısmında değerlendirilmiştir. Fakat, sosyoloji yerine psikolojiye eğilimli olan ve Bergson felsefesini tamamen benimseyen Tunç'u fertçiliğe eğilimli düşünürler kısmında incelemek daha sağlıklı olacaktır. Mustafa Şekip Tunç, Bergson etkisiyle birlikte insanı merkeze alan ve insanın yaratıcı özelliklerine önem veren bir düşünür olarak fert-cemiyet tartışmasında da daha çok fertten yana bir pozisyon almaktadır. Tunç'un düşüncesinde fert, cemiyete göre öncelikli olsa da, Tunç, genelde ferdi cemiyetin yanına koymaya ve aralarında bir anlaşma sağlamaya çalışmaktadır. Bu nedenle Bergson'da olduğu gibi Tunç'da da cemiyeti dışlayan bir fertçiliğe rastlanmamaktadır.⁸³

Mustafa Şekip Tunç'un 1934 yılında yayımlanan ve ders kitabı olarak okutulan *Ruhیات* adlı eseri, Tunç'un bu fikirlerinden izleri bize sunmaktadır. Ferde ve onun ruhunu inceleyen bilim dalı olan psikolojiye olan ilgisinin bir ürünü olan bu eserde Tunç, ferdi yaratıcı tamamen cemiyet olarak gören görüşleri eleştirmektedir. Tunç, bu anlayış nedeniyle sosyolojide insan faktörünün ve doğal olarak psikolojinin hiç hesaba katılmadığını belirtmektedir.⁸⁴ Halbuki Tunç'a göre fertlerin toplumsal hayatın gelişmesinde önemli rolü bulunmaktadır. İnsan iradesi ve hürriyeti, kaderin etkilenmesi dahil olmak üzere hayatın bir çok alanında belirleyici bir rol oynamaktadır. Tunç'a göre nasıl ki sosyolojide, fert etkisini göz ardı etmek hatalıysa benzer şekilde bireyle ilgili şeyleri sadece kendisiyle ya da Tarde'da olduğu gibi toplumsal hayatı sadece taklitle açıklamak da yeterli değildir. Bireysel meselelerde cemiyetin etkilerini de göz önüne almak gereklidir.⁸⁵ Dolayısıyla bu açıklamalarıyla Tunç, hem ferdin, hem de cemiyetin birbirini etkileyici bir yapıda olduğuna dikkat çekmektedir. Söz konusu etkileşimin bir sonucu olarak aralarında bir uyum tesis etmek en ideal olanıdır. Tunç'a göre bu uyumun sağlanabilmesi için, ferdi ilgilendiren hürriyet ile cemiyeti ilgilendiren dayanışmayı bir arada tutacak formüller gereklidir. Bunun zor bir süreç olduğunu vurgulayan Tunç, medeniyetlerin bu güçlükleri çözmek için hep çabaladığını belirtmektedir.⁸⁶

⁸³ Hayrani Altıntaş, *Mustafa Şekip Tunç*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 30.

⁸⁴ Mustafa Şekip, *Ruhیات*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 5. Baskı, 1934, s. 8.

⁸⁵ *age.*, s.121-122, 161, 209-210.

⁸⁶ *age.*, s.155-156.

1938 yılında Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan bir makalesinde de bu konuya değinen Mustafa Şekip Tunç, cemiyetlerin nasıl oluştuğu bilimsel nitelikte tam olarak bilinemediği için, “*cemiyeti yapan ferttir*” ya da “*ferdi yapan cemiyettir*” gibi görüşlerden hangisinin doğru olduğunun da tam olarak kestirilemeyeceğini dile getirmektedir. Bu nedenle, bu konudaki görüşün ideolojik olacağını belirten Şekip, yine de kendi görüşünü dile getirmekten çekinmemektedir. Tunç’a göre cemiyetler ya da devletler doğuştan, kendiliğinden var olmadığı için, bunların bir insan ürünü olduğu açıktır. Tarihi şahsiyetlerin önemli rollerinin olmasının da bunu doğrular nitelikte olduğunu vurgulayan Tunç, böylece fertten yana olan tavrını yine göstermektedir. Fakat yine de temkinli ve uzlaşıcı davranan Tunç, “*fert yok, cemiyet var*”, “*cemiyet yok, fert var*” gibi tartışmaların bilimsel olmaktan ziyade ideolojik olması nedeniyle pek yerinde olmadığını düşünmektedir.⁸⁷ Dolayısıyla genel olarak ferdi merkeze alan yaklaşımına rağmen Mustafa Şekip Tunç’un da 1930’lu yılların toplumcu-devletçi atmosferine uyduğu ve fertçiliğini, cemiyetçiliği dışlamadan savunmaya çalıştığı, tüm bu görüşlerinden rahatlıkla anlaşılacaktır.

Diğer kategorilerde yer alan düşünürlere göre Ağaoglu, Yalçın ve Tunç’daki fert vurgusu toplumla karşılaştırıldığında ön plandadır. Bu düşünürlerin toplumsal, felsefi ve siyasal açıklamalarında ferdi merkeze alan bir eğilime sahip oldukları görülmektedir. Bu nedenle ferde, toplum karşısında daha çok önem atfetmekte ve ferdin gelişiminin önemine vurgu yapmaktadırlar. Fakat ferdi bu şekilde öne çıkarsalar da, söz konusu ferdiyetçilik olunca bu düşünürler biraz daha temkinli davranmakta, hatta kısmen cemiyetçi hassasiyetlere bile bürünebilmektedirler. Dolayısıyla dönem içerisinde en fertçi gözükün düşünürlere bile, saf liberal anlamda bir fert anlayışından söz etmek mümkün değildir.

Sonuç

İki dünya savaşı arası dönem olarak da bilinen bir zaman dilimi içerisinde yer alan 1930’lu yıllarda, tüm dünyada otoriter ve totaliter yönetim biçimlerinin ve ideolojilerinin hâkim olmaya başladığı ve de demokratik yönetimlere olan inancın zayıfladığı görülmektedir. Bu doğrultuda, demokrasinin en önem verdiği değerlerden biri olan fert göz ardı edilerek, güçlenmekte olan totaliter ideolojilere paralel olarak daha soyut kavramlar olan devlet, millet, cemiyet gibi unsurlar yüceltmeye başlanmıştır. Bu anlayış değişikliği dönemin aydınlarının sosyolojik, ideolojik, felsefi açıklamalarında da karşılığını bulmuştur. Dünya genelinde yaşanan bu dönüşüm Türkiye üzerinde de etkilerini göstermiş ve dönemin önemli düşünsel tartışma konularından biri olan “*fert mi, cemiyet mi?*”

⁸⁷ Mustafa Şekip Tunç, *İnsan Rubu Üzerinde Gezintiler*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1943, s. 116-117.

sorunsalında, fert yerine cemiyeti ön plana çıkarıcı bir yaklaşım ağırlığını hissettirmiştir. Zaten meşrutiyet döneminden miras olarak gelen Ziya Gökalp'çi cemiyetçi bakış açısının etkisi, dünyadaki bu dönüşümün de katkısıyla iyice kuvvetlenmiştir. Dönem içerisinde ister cemiyetçi, ister uzlaşmacı, isterse de fertçi grupta yer alsın, dönemin tüm düşünürlerinde cemiyet olgusuna yönelik bu tarz olumlu bir yaklaşım kendisini açık bir şekilde hissettirmektedir. Bu yaklaşımın yanı sıra *fert-cemiyet* tartışmasında bir uzlaşma arayışının olduğu da net bir biçimde görülmektedir. Bu nedenle cemiyetçi de olsa, fertçi de olsa düşünürler savundukları fikirleri çok uç noktalara götürecek bir katılığa değil, uzlaşmaya kapıyı açık bırakacak bir düzeyde tutmuşlardır. Dolayısıyla çalışmada, 1930'lu yıllardaki düşünürler *fert-cemiyet* tartışmasına bakış açılarına göre üç farklı kategoride incelense de, düşünürlerin belli başlı ortak yaklaşımları da söz konusudur. Hatta bu nedenle gruplar arasındaki dağılım ya da yerleşimler, ince ayırım farklarının yardımıyla şekillenmiştir.

Genel olarak bakıldığında ise cemiyetin fertten ayrı bir varlığa sahip olduğu fikri neredeyse tüm düşünürler tarafından paylaşılmıştır. Buradaki ayırım daha çok fert olgusunun cemiyet olgusunu ne derece şekillendirdiği ya da etkilediği üzerindedir. Cemiyete yönelik bu ayrıkçı yaklaşım, cemiyetten kaynaklı değerlerin de idealleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, fert önemsense de cemiyetle uyumlu olması gerektiği de sıklıkla vurgulanmıştır. Hatta bu davranış ahlâk ve şahsiyet sahibi olmanın koşullarından biri olarak da nitelendirilmiştir. Bu anlayış doğrultusunda dönemin bir çok düşünüründe *şahsiyet* kavramına yönelik bir vurgu da söz konusu olmuştur. Tabii *şahsiyet* anlayışı da cemiyetçi ve fertçi tonlarda iki farklı şekilde kullanılmıştır ki, bu da zaten farklı kategorilerin oluşturulmasını sağlayan etkenlerden biri olmuştur. Ama hangi tonda kullanılırsa kullanılsın, *şahsiyet* kavramının dönem içerisindeki düşünürlerin fikirlerinde önemli bir yere sahip olduğu kesindir. *Şahsiyet* kavramı dönemin idealize edilen *vatandaş* anlayışının da bir anlamda karşılığıdır. *Vatandaş*, ne liberal anlamda bencil bir fert, ne de totaliter düzenlerdeki pasif, etkisiz bir yığın parçasıdır. Hem bireysel yaratıcılığıyla kendi gelişiminin peşinde olan, hem de cemiyetle iç içe olup, diğer parçalarla uyumlu şekilde cemiyetin de gelişmesine katkıda bulunan bir *vatandaş* algısı söz konusudur. Sonuç olarak, 1930'lu yıllardaki *fert-cemiyet* tartışması bu yaklaşımlar etrafında şekillenmiş ve farklı eğilimlere sahip olursa da, tartışmada çok uçlara gidilmeden daha dengeleyici bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu uzlaşmanın sonucu da işte bahsedilen *şahsiyet sahibi vatandaş* algısında kendisini göstermektedir.

Kaynaklar

Gazete ve Dergiler

Fikir Hareketleri

İnsan

Ülkü

Varlık

Yeni Adam

Yeni Türk

Kitap ve Makaleler

(AĞAOĞLU) Ahmet (1930) *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, İstanbul Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul.

----- (1933) *Devlet ve Fert*, İstanbul Sanayiinefise Matbaası, İstanbul.

ALTINTAŞ Hayrani (1989) *Mustafa Şekip Tunç*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ARON Raymond (1994) *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev. Korkmaz Alemdar, Bilgi Yayınevi, İstanbul.

(BALTACIOĞLU) İsmail Hakkı (1933) *İçtimai Mektep, Nazariyesi ve Prensipleri*, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul.

----- (1934) Kadro'ya Göre Yeni Adam, Yeni Adam'a Göre Yeni Adam, *Yeni Adam*, Sayı: 17, 23 Nisan, s. 11.

BALTACIOĞLU İsmail Hakkı (1939) *Sosyoloji*, Sedat Basımevi, İstanbul.

BALTACIOĞLU İsmayıl Hakkı (1966) *Ziya Gökalp*, Yeni Matbaa, İstanbul.

BAYRAKTAR Levent (1998) Bergsonculuğun Türkiye'ye Girişi ve İlk Temsilcileri, *Felsefe Dünyası*, Sayı: 28, Temmuz, s. 62-72.

CEVİZCİ Ahmet (2014) *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul.

COENEN-HUTHER Jacques (2013) *Durkheim'i Anlamak*, Çev. Serra Akyüz, İletişim Yayınları, İstanbul.

DURKHEIM Emile (2016) *Sosyoloji Dersleri*, Çev. Ali Berktay, İletişim Yayınları, İstanbul.

(DURU) Kâzım Nami (1933) İnkılâp ve Kadro, *Yeni Türk*, Sayı: 3, Kanunusani, s. 250-256.

DURU Kâzım Nami (1938) *Kemalist Rejimde Öğretim ve Eğitim*, Kanaat Kitabevi, İstanbul.

----- (1965) *Ziya Gökalp*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

- (ENGİN) Mehmet Saffet (1933) Devlet ve Vatandaş, *Ülkü*, Sayı: 3, Nisan, s. 181-184.
- (1933) Türk İnkılabının Karakterleri II, *Yeni Türk*, Sayı: 9, Haziran, s. 733-738.
- (1933) Menfi Propagandalar ve Gençlik, *Varlık*, Sayı: 4, 1 Eylül, s. 1.
- (1934) Milliyetçiliğin Felsefi Esasları, *Ülkü*, Sayı: 12, İkinci Kânun, s. 408-415.
- ENGİN Mehmet Saffet (1938) *Kemalizm İnkılabının Prensipleri Cilt I*, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- (1939) *Kemalizm İnkılabının Prensipleri Cilt III*, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- FREYER Hans (2012) *Sosyoloji Kuramları Tarihi*, Çev. Tahir Çağatay, Doğu-Batı Yayınları, Ankara.
- İREM Nazım (2006) Bir Değişim Siyaseti Olarak Türkiye'de Cumhuriyetçi Muhafazakarlık, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakarlık, 3. Baskı, İstanbul, s. 105-117.
- KAÇMAZOĞLU H. Bayram (2013) *Türk Sosyoloji Tarihi II, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete*, Doğu Kitabevi, İstanbul.
- KARASAN Mehmet (1967) Önsöz, Henri Bergson, *Ahlak ile Dinin İki Kaynağı*, Çev. Mehmet Karasan, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- (KÜÇÜKA) Necip Ali (1933) 19 Şubat, *Ülkü*, Sayı: 1, Şubat, s. 3-5.
- (1935) Parti Kurultayı, *Ülkü*, Sayı: 27, Mayıs, s. 161-164.
- (ÖZTÜRK) Halil Nimetullah (1930) *Halkçılık ve Cumhuriyet ve Türk Halkçılığı ve Cumhuriyeti*, Orhaniye Matbaası, İstanbul.
- PARLA Taha (2009) *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, Deniz Yayınları, İstanbul.
- SADAK Necmettin Sadık (1936) *Sosyoloji*, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul.
- SWINGEWOOD Alan (1998) *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- TOPRAK Zafer (2013) *Türkiye'de Popülizm, 1908-1923*, Doğan Kitap, İstanbul.
- (TUNÇ) Mustafa Şekip (1934) *Rubiyat*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul.
- TUNÇ Mustafa Şekip (1943) *İnsan Rubu Üzerinde Gezintiler*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- (ÜLKEN) Hilmi Ziya (1931) *Aşk Ahlakı*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul.

- (1933) *İnsani Vatanperverlik*, Remzi Kitaphanesi, İstanbul.
- ÜLKEN Hilmi Ziya (1938) Ferd ve Cemiyet, *İnsan*, Sayı: 1, 15 Nisan, s. 57-65.
- (1938) İçtimai Hadise Nedir?, *İnsan*, Sayı: 7, 1 Birincikanun, s. 396-401.
- (1939) *Ziya Gökalp*, Kanaat Kitabevi, İstanbul.
- (1941) *İçtimai Doktrinler Tarihi*, Yenidevir Basımevi, İstanbul.
- (2013) *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- (YALÇIN) Hüseyin Cahit (1934) Matbuat Hayatı-Muslih Ferit Bey, *Fikir Hareketleri*, Sayı: 31, 24 Mayıs, s. 76-77.